

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA TEMİZLİK HİZMETLERİ*

Ozan ÇEKMEZ**

ÖZET

II. Abdülhamid dönemi İstanbul'unun gerek fiziki görünümünü gerekse Avrupalıların zihninde tebarüz eden algısını derinden etkileyecek çöp konusu ve konuyla ilgili alt başlıklar bu makalede irdelenecektir. Bu noktada ilk olarak Klasik Dönem Osmanlı tarihinde şehrin genel temizlik ve düzeninden sorumlu kişiler ele alınacak, sonrasında ise temizlik hizmetleriyle ilgili ilk ciddi hukuki düzenlemelerin yapıldığı 19.yüzyılda şehrin temizliğine dair yaşanan gelişmeler kronolojik olarak incelenecek ve şehirde çöp toplanması ile şehrin genel temizliğine dair yürürlüğe giren hukuki gelişmelere (Ceza Kanunname-i Hümayunu, Sokaklara Dair Nizamname ve Devair-i Belediye Müfettiş, Başçavuş ve Çavuşlarına Mahsus Talimatname) yer verilecektir. Modernleşen temizlik hizmetlerine finansman bulabilmek için tanzifat resmi adıyla ihdas edilen yeni vergi ve bu verginin tahsilinde yaşanan sorunlar, makalenin ilerleyen kısımlarında bahsedilecek diğer başlıklar olup tüm bunlar Osmanlı arşiv belgelerinde tespit edilen örneklerle ele alınacaktır. Makalenin asıl önemli kısmı ise II. Abdülhamid dönemi İstanbul'unun kara ile sahil kesiminde çöp ve çöp toplanmasına dair zengin örnekleri içeren bölümüdür. Bu bölümde şehrin muhtelif yerlerinde Şehremaneti, alt belediye daireleri ile İstanbul halkının çöp ve temizlik konusundaki ilişkileri incelenecektir. Sonuç itibariyle oldukça yeni ve bir o kadar da renkli olan temizlik hizmetleri konusunda İstanbul'un ve İstanbullunun tecrübesi konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, çöp, temizlik, tanzifat resmi, Şehremaneti, II. Abdülhamid.

Giriş

Çöp, gündelik yaşantımızda belki de adını en çok duyduğumuz kavramların başında gelmektedir. 21. yüzyılın teknolojik yenilikleriyle birlikte çöp, artık büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmamaktadır. Ancak

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 20.10.2022 / Kabul tarihi: 04.12.2022

** Dr, Tarih Öğretmeni, Meb, ozancekmez@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0003-3528-3162).

yaklaşık bir, bir buçuk asır önce İstanbul özelinde bu sorunun nasıl çözülmeye çalışıldığı pek bilinmemektedir.

İşte elinizdeki çalışma tam da bu konuya ayrıntısıyla temas etmektedir. Çalışmamızın tarih aralığı II. Abdülhamid'in saltanat dönemi olan 1876-1909 aralığıdır; ancak kronolojik bütünlüğün sağlanabilmesi adına klasik dönem Osmanlı İstanbul'unda bu hususta yaşanan gelişmeler ve modernleşme döneminde (II. Abdülhamid öncesi) yaşanan hukuk eksenli gelişmeler de ele alınmıştır. Bu şekilde İstanbul'da temizlik hizmetlerinin (bir diğer tabirle *çöp* ve *süprüntünün*) tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim ve dönüşümler, kurumlar ve hukuki düzenlemeler merkezinde incelenecektir.

Geçmişten günümüze İstanbul'da çeşitli çevresel sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların yaşanması ve devam etmesinde; altyapı eksiklikleri, salgın hastalıklar, hastalıklar hakkında bilgi eksikliği, çöplerin toplanmasıyla imhası konusunda yaşanan ihmaller ve kusurlar etkili olmuştur.¹ Çevresel sorunların başında ise çöp ve çöp ile yaklaşık aynı anlamı taşıyan süprüntü konusu gelmektedir.

1. 1858'e Kadar İstanbul'da Temizlik Hizmetleri²

Klasik dönemde şehrin temizliği ve çöplerin toplanıp yok edilmesi ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. Üzerinde önemle durulacak bu kavramlar, Tanzimat yıllarına kadar kurumsallaşmış bir kamu örgütlenmesini gerektirecek düzeyde büyük ve karmaşık olmamıştır; çünkü şehrin temizliği ve çöplerin imhası gibi konular 19. yüzyıla kadar kamu örgütlenmesi dışında mahalle ölçeğinde şahıslar ve bazı görevlilerle giderilebilecek bir sorun olarak algılanmaktaydı.³

Klasik dönem gündelik yaşamında şehirlerin temizliği ve çöplerin imhası konusunda sorumluluk kadıya aitti. Kadı bizzat kendisi, çöplük subaşı ve vakıflar aracılığıyla bu tarz kamu hizmetlerini gerek yerine getirmiş gerekse denetlemiştir. Bu dönemde şehirde çöpler, kamu

¹ Hüseyin Özgür, "Tanzimattan Cumhuriyete Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri", *Osmanlı, C.5, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 1999, 116.

² 1858 tarihinin seçilme nedeni, bu tarihte yayınlanan Ceza Kanunnamesi'nin çevre temizliğine dair geniş kapsamlı ifadelerle yer veren ilk hukuki metin olmasıdır.

³ Hüseyin Özgür, *a.g.m.*, 116-7.

görevlilerinin denetimi altında belirli bir nakdi bedel karşılığında şahıslara toplattırılırdı. Büyük caddelerin temizliği acemioğlanlar ve mahkûmlar⁴ tarafından sağlanırken mahallenin temizliğinden imamlar sorumluydu. Ayrıca *pasban* adlı mahalle bekçileri de temizlik işlerinden sorumluydu. Saray ile devlet erkânına ait konakların temizliği ve buralardaki çöplerin ihracında ise *mezbelekeşan* sınıfı etkili olmuştur.⁵

Çöplük subaşısının emrinde çöp çıkaranlar, bir başka ifadeyle arayıcı esnafı bulunmaktadır. Arayıcı esnafına çöp toplama görevi 1 yıllığına ihale edilirdi. Bu grup İstanbul'un her noktasında bulunmamakla birlikte 15 ile 19. yüzyıllar arasında şehrin sokaklarını temizlemişlerdir. Onlar⁶ bazen zembele adlı çöp toplama araçlarıyla bazen de yaya olarak sokakları dolaşırlardı. Sokak başlarına geldiklerinde ise *çöp çıkarın* ya da *çöp çiharam* şeklinde bağırır ve evlerin çöplerini toplarlardı. Ayrıca bu işten bahşiş de alırlardı. Topladıkları çöpleri ise sahilde önceden belirlenmiş yerlere getirerek burada ayrıştırırlardı.⁷

Osmanlı idarecileri temizliğin temini ve devamlılığı için sadece görevli tayin etmemiş, aynı zamanda ihtiyaç durumunda İstanbul halkı uyarılmıştır. 1840 yılı Mart ayında yayınlanan bir Hattı Hümayun'da İstanbul'un temizlik işlerine –baharın da gelişiyle- başlandığı belirtilmiş ve halkın boş arsalarla

⁴ Mahkûmlar belediyeçilik hizmetlerinde kurumsallaşmanın olmadığı Tanzimat Sonrası dönemde dahi *tathir-i zokak* (Sokakların Temizliği) hizmetlerinde çalıştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT) nr: 101/67, 03.12.1263/12.11.1847 (Tarih çevirmeleri için Türk Tarih Kurumu'nun çevrimiçi Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır: <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>)

⁵ Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, (Yay. Haz: Sami Önal), İletişim Yayınevi, İstanbul, 1998, 59; Özgür, *a.g.m.* 123; Necdet Sakaoglu, "Arayıcı Esnafı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, 298; Ali İhsan Öztürk, "Modern Belediyeçiliğin Kuruluşundan Sonra İstanbul'da Yolları Sulama ve Yıkama Hizmetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.61 Sayı 2, 2011, 326; Mehmet Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, 81.

⁶ Çöpçü esnafı adıyla 19. yüzyılda da varlıklarını devam ettirmekteydiler. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA, Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD) nr: 411/66, 14.10.1278/14.04.1862; İrade Dahiliye (İ.DH.) nr: 488-32971, 07.10.1278/07.04.1862.

⁷ Mehmet Mazak, Fatih Güldal, *Tanzifat-ı İstanbul*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, 24; Sakaoglu, *a.g.m.* 297; Mehmet Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, 67-69; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C.2, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, 906; Celal Esad, *Kadıköyü Hakkında Belediye Araştırmaları*, Kadıköy Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2011, 88.

çöplerini döktüğü için kötü kokuların oluştuğu ifade edilmiştir. Çözüm olarak da herkesin çöpünü istediği yere dökmemesi gerektiği, evlerinin önüne -günümüz çöp konteynırlarına benzeyen- sepetlerin konulup çöplerin buraya atılması ve daha sonra çöpçülerin bunları toplaması belirtilmiştir. Bir yıl sonra ise sokakların temiz tutulması gerektiğine dair bir tenbihatın kaleme alınması, halkın bu konuda ideal bilinç düzeyine ulaşmadığını göstermektedir.⁸

Çöplerin imhasında kullanılan yöntemlerin başında, çöpleri yerleşim yerleri dışında kalan boş, izbe ve kuytu yerlere dökmek gelmektedir. Bir diğer yöntem ise çöpleri kıyıda tanzifat iskelesi adlı yerlere boşaltmak ve buralardaki mavnalara yükleyip İstanbul Boğazı açıklarına dökmektir. Bu durum ilk bakışta denizlerin ve yerleşim yerlerinin yoğun bir şekilde kirlenmesi olarak düşünülebilir; ancak çöpler, bu dönemde kimyasal atık taşımadığı için büyük oranda çevre kirliliğine neden olmamaktaydı. Ayrıca kurallara aykırı davranışlarda bulunanlara karşı çeşitli yaptırımlar uygulanmaktaydı. Bunların başında; ikaz, para ile kürek cezaları, çöp dökenin evi ya da dükkânı önünde falakaya yatırılması ve çöp dökenin boynuna çöpün asılması gibi yaptırımlar gelmekteydi.⁹

19. yüzyıl, İstanbul'da belediyecilik alanında kurumsallaşmanın ve radikal değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Klasik dönemin aksine bu dönemde artan çevresel problemler ve Avrupa merkezli modern belediyecilik uygulamaları, Osmanlı başkentinde yeni çözümler arayışlarına imkân tanımıştır.

Bu doğrultuda ilk olarak II. Mahmut döneminde İhtisap Nezareti ihdas edilmişti. İhtisap Nezareti'nin oluşturulmasıyla birlikte beledi faaliyetler artık bu kuruma geçmiştir. Fakat İhtisap Nezareti beklenen başarıyı bir türlü gerçekleştiremediği için temizlik işleri pratikte Zaptiye Müşirliği'ne devredilmişti. Sonuç olarak İstanbul'un çöp sorunu katlanarak devam etmiştir.¹⁰

⁸ BOA, *İ.DH.* nr: 52/2567, 05.6.1257/25.07.1841; Hatt-ı Hümayun (*HAT*) nr:523/25561, 29.12.1255/04.03.1840.

⁹ Sevim Budak, "Çöp", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, 531; Mazak, Güldal, *a.g.e.*, 12-13.

¹⁰ Hüseyin Özgür, *a.g.m.* 120; İlber Ortaylı, "Belediye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.5 İstanbul, 1992, 399; Ziya Kazıcı, "Hisbe", *DİA*, C.18, İstanbul, 1998, 144; Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.2, 912.

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Avrupalıların İstanbul'a gelişiyle birlikte şehirde Avrupalı yaşantı hissedilir derecede etkisini göstermiştir. Bunun yanında kıta Avrupa'sının farklı nitelikteki insanları ilk defa İstanbul'u görme imkânına sahip olmuştur. İstanbul'a ilk kez gelen birçok Avrupalı, bu süreçte şehrin altyapısını ciddi derecede tenkit etmişlerdir. Bu tenkitler gerek Avrupalıların anılarında gerekse yabancı basında sıklıkla gündeme gelmişti. "Köpekler ile hayvan leşlerinin şehir içinde varlığı ve birikmiş çöplerin yaydığı katlanılmaz kokular"¹¹ şeklindeki ifadeler, şehirde sıklıkla eleştirilen konuların başında gelmekteydi.

Tüm bu gelişmeler neticesinde 1854'te İhtisap Nezareti kaldırılmış, yerine modern belediyeciliğin çekirdeği olan Şehremaneti teşkilatı kurulmuştur. Bu kurumun görevi; şehrin temel ihtiyaç maddelerinin temini, yol ve kaldırımlarının bakım ve denetimi ile -hiç şüphesiz- temizliği idi. Nitekim aynı yıl neşredilen Şehremaneti Nizamnamesi'nin 2. maddesinde çöp toplama görevi bu kurumun sorumlulukları arasında gösterilmiştir¹².

1855'te İntizam-ı Şehir Komisyonu adıyla kısa ömürlü bir kurul oluşturulmuştur. Müslim ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ile yabancılardan müteşekkil bu komisyonun görevi, hükümete beledi işler konusunda (muhasabe teşkilatının kurulması, 14 belediye dairesinin kurulması vb.) tavsiye niteliğinde kararlar almaktan ibaretti¹³.

Komisyonun teklifiyle 1857 Nizamnamesi hazırlanarak İstanbul 14 belediye dairesine bölünmüştür. Ardından numune olarak adlandırılan Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştu. Belediye teşkilatlanmasının önemli bir örneği olarak karşımıza çıkan bu kurumun görevleri arasında –Altıncı Daire Nizamnamesi'nin 53. maddesinde vurgulandığı üzere- temizlik ve çöp toplama hizmetleri de bulunmaktaydı¹⁴.

¹¹ Ozan Çekmez, *Kırım Savaşı Yıllarında İstanbul'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam (1853-1856)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, 61.

¹² Zafer Toprak, "Şehremaneti", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1994, 147; Mazak, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, 83.

¹³ "İntizam-ı Şehir Komisyonu" (Ortak Yazı), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1994, 179.

¹⁴ Zafer Toprak, "6. Daire-i Belediye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, 220; İlhan Tekeli "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanlarının Dönüşümü" , *Tanzimat*

2. 19. Yüzyılda İstanbul'da Çöp Sorunu

2.1 Hukuki ve Ekonomik Düzenlemeler

2.1.1 Hukuki Düzenlemeler

Çevreye dair düzenlemeleri içeren ilk yasa topluluğu olan 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 254. maddesinde sokağa çöp atan, birinin üzerine bilmeden çöp döken ve mülki idare ile belediye kanunlarına aykırı hareket edenlere bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar ceza-i nakdi verilmesi belirtilmiştir. 257. maddesinde ise çürümüş ve kokmuş meyve sebzeyi nehre, şehir dışına döken veya satmaya çalışanlara altı beşlikten on beşliğe kadar ceza-i nakdi verilmesi öngörülmüştür.¹⁵

Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun ilgili maddeleri, çevreyi kirletme teşebbüsünde bulunanlara verilecek cezaların hukuki bir zemin kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca aşağıda bahsedeceğimiz Sokaklara Dair Nizamname'de bu kanunnameye sıklıkla atıfta bulunulması, temizlik ve çöp konusunun Osmanlı gündelik yaşantısında önemine dair ciddi bir ipucudur.

1859 tarihli Altıncı Daire-i Belediye tarafından hazırlanan Sokaklara Dair Nizamname, İstanbul temizliğine dair oldukça kıymetli bilgiler içermektedir. 104 bentten oluşan nizamnamenin konumuz olan çöp ile alakalı bazı bölümleri şunlardır:

Nizamnamenin;

- 6. bendinde sokak temizliği görevinin, en uygun fiyatı teklif eden kişiye verileceği belirtilmiştir. Ayrıca sokaklar önem derecesine göre üçe ayrılmıştır. 1. sınıfta bulunan sokakların kış aylarında her gün bir kez ve yaz aylarında ise her gün iki kez temizleneceği belirtilmiştir. 2. sınıfta bulunan sokaklar günde bir kez, 3. sınıfta bulunan sokakların ise haftada bir kez süpürüleceği ifade edilmiştir.
- Temizlik saatlerinin belirlenmesinde şehir içi nüfusun hareket saatleri dikkate alınmıştır. Bu minvalde kalabalığın en az olabileceği saatler temizlikte tercih edilmiştir. Nitekim

Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, 365; Ali İhsan Öztürk, *a.g.m.* 329.

¹⁵ Hüseyin Özgür, *a.g.m.*, .121; BOA, Sadaret Mukavelenameler (A.DVN. MKL.) nr:74/31, 09.04.1275/16.11.1858.

nizamnamenin aynı bendinde, nisan ile ekim ayları aralığında temizliğin öğle vaktinden 5-6 saat önce ve öğle vaktinden 7-8 saat sonra başlayacağı ifadesi bulunmaktadır. Ekim ile nisan ayları aralığında ise temizliğin öğle vaktinden 6-7 saat sonra başlayacağını belirtmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

- 7. bendinde yukarıda belirtilen saat aralığında dükkân ve ev sahipleri ile kiracıların bölgeden çöp toplamak için geçecek araba, bargir (beygir) ve katırları beklemeleri gerektiği ifade edilerek temizlikte paydaşlar arttırılmaya çalışılmıştır.
- 8. bendinde araç, bargir ve katırları kullanacak temizlik görevlilerinin geçecekleri yerlerde her bir evin kapısını çalacakları ve o sırada ev sahipleri ya da kiracıların fiçı, tekne ve kap içindeki çöplerini getirerek çöp arabası veya sepetine boşaltmaya mecbur olacağı ifade edilmiştir.
- 9. bendinde temizliğin hakkıyla icra edilebilmesi için dükkân ve ev sahiplerinin yakınlarında bulunan kaldırımları her gün yıkayacağı belirtilmiştir.
- 10. bendinde *yapu* adlı inşaat faaliyetlerine başlayan kişilerin yapu civarındaki sokak ve kaldırımları daima temiz tutmaya dikkat edecekleri dile getirilmiştir.
- 11. bendinde sokaklara çöp döken, dışarı su döken ve sokak temizliğine dair ihmali olanların Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 254. maddesi gereğince bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar para cezasıyla cezalandırılacakları belirtilmiştir.
- 23. bendinde çeşitli kaplara konulan sebze, meyve ve balık gibi yiyeceklerin yol üzerine konulmasının yasak olduğu belirtilerek aykırı hareket edenlerin aynı kanunnamenin 254. maddesine göre cezalandırılacağı ifade edilmiştir.
- 26. bendinde hurda satıcılarının ticari eşyalarını sokaklara uzun süreli koymalarının yasak olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak yaya yollarını derhal temizleyerek çevreye saman, çöp, kepek, odun ve bez parçası çıkarmamak şartıyla ürünlerini sergilemeleri için kendilerine bir saat süre verileceği de

vurgulanmıştır. Aksi yönde hareket edenlere karşı aynı kanunnamenin 254. maddesinin uygulanacağı yazılıdır.

- 30. bendinde binek arabaları, bargirler, yük ve çöp arabaları ile bu gibi araçların sokaklarda durmalarının yasak olduğuna dikkat çekilerek sokaklarda çöp birikimi engellenmeye çalışılmıştır.
- 38. bendinde evlerin gerek iç gerekse dış kısımlarının temiz tutulması gerektiği ifade edilerek hane halkının temizlikteki önemi ve konumu bir kez daha vurgulanmıştır.
- 48. bendinde hayır amaçlı yapılan tuvaletlerin havadar olması ve çöp birikmeyecek/kokmayacak derecede düzenlenerek temizliklerinde kusur olmamasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.
- 73, 74, 75 ve 76. bendlerinde kasap dükkânlarında hayvan kesilmesi kesin bir dille yasaklanmıştır. Ayrıca evlerden uzak ve belediyenin belirleyeceği uygun yerlerde oluşturulacak salhaneler (kesimevi) haricinde hayvan kesiminin yasak olduğuna karar verilmiştir. Bu kararlar şehirdeki meskûn mahallerin ağır hayvan kokusuna, hayvan leşlerinden oluşacak çöplere ve çeşitli sağlık sorunlarına maruz kalması engellenmeye çalışılmıştır.
- 79. bendinde hayvan kesim yerlerinin daima temizlenip kapıları lodos rüzgârı, yan taraflarının hava alacak şekilde yapılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁶

Sokaklara Dair Nizamname, sokakların genel yapısı ve temizliği için birçok alanda yapılması gerekenleri ayrıntılı bir şekilde içermesine rağmen bu nizamnameye yeterli derecede uyulmadığı kaynaklara yansımıştır.

Özellikle şehir içindeki bazı kasap dükkânlarında hayvan zebhi (kesimi) bu nizamnameye rağmen devam etmiştir. 1861’de bu duruma yönelik alınan bir kararlar; şehir içinde hayvan kesimi gerek temizlik gerekse kamu sağlığına aykırı görülerek çarşı ile mahallelere uzak yerlerde hayvan kestirilmesi

¹⁶ BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.) nr:416/18210, 17.09-1275/20.04.1859.

gerektiği vurgulanmış ve şehir dışındaki birkaç yerde hayvan kesim yerlerinin kurulmasına karar verilmiştir¹⁷.

II. Abdülhamid dönemi başlarında yayınlanan ve sistematik belediyecilik anlayışına temel oluşturacak 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu temizliğe dair birtakım bilgiler içermektedir. 65 maddelik kanunun 3. maddesinde belediye örgütlerinin, sınırları dâhilindeki yerlerin temizliğinden sorumlu olduğu belirtilmiştir. Aynı maddede; umumi salhaneler yapılanaya kadar şehir içinde hayvan kestirilmemesi, mevcut salhaneler dışında şehrin içine başka salhanenin yapılmaması ve mevcut salhanelerin genel sağlık kuralları seviyesine çıkarılması kararları alınmıştır¹⁸.

Öncelikle aynı maddede geçen ifadeler birbirine tezdır. İlgili madde incelendiğinde, şehir içinde salhanelerin varlığı Osmanlı Devleti tarafından resmen kabul edilmiş, bir başka deyişle Sokaklara Dair Nizamname'nin ilgili maddesinin (74. madde) geçersizliği kabul edilmiştir.

Yine de Dersaadet Belediye Kanunu'yla ilk kez Osmanlı hükümeti ve belediyelerin bütçesi ayrılmıştır ve netice olarak beledi işler, Osmanlı hükümetinden alınarak belediyelere verilmiştir¹⁹.

1899'da neşredilen Devair-i Belediye Müfettiş, Başçavuş ve Çavuşlarına Mahsus Talimatname ile belediye denetimleri daha da sıklaştırılmaya çalışılmıştır. Buna göre;

- Çavuşlar, görevlendirildikleri yerde var olan bozulmuş, çürümüş ve etrafa koku saçan ürünlere el koyacak ve ürün sahibine ceza yazılacaktır (4. madde).
- Çavuşlar, sokak ve dükkânları daima denetleyerek sağlığa ve temizliğe aykırı durumları saati saatine Şehremaneti'ne bildireceklerdir (5. madde).
- Çavuşlar, her gün temizlik görevlilerinin bölgelerine gelip gelmediğini araştırarak ve durumu tanzifat müdürü ile memurlarına bildireceklerdir (13. madde).

¹⁷ BOA, *İ.DH.* nr: 474/31813, 03.01.1278/11.07.1861.

¹⁸ BOA, *A.DVN.MKL.* nr:14/16, 19.12.1293/05.1.1877.

¹⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.3, 1536.

- Kasap dükkânlarında hayvan kesimi yasaktır. Bu işe göz yuman görevliler, bundan mesuldür (19.madde).

2.1.2 Ekonomik Düzenlemeler

Bu konuda Rüsüm-ı Tanzifiye, Süprüntü Masrafı ve Çöp Parası gibi farklı adlandırmalarla tanzifat resmi (temizlik vergisi) karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda bahsi geçen düzenlemeler ile temizlik, her ne kadar hukuki zemin kazanmış olsa bile bu hizmetlerin pekâlâ muayyen bir masrafı ortaya çıkacaktı. Tabi bu masraf, İstanbullular tarafından karşılanacaktı. Tanzifat vergisinin ilk olarak ne zaman toplandığı bilgisine ulaşılammıştır. Bununla birlikte konuyla ilgili tespit edilebilen ilk belge 1871 tarihlidir. Bu tarihte, gerek sokakların temizliği gerekse tanzifat vergisinin toplanmasından sorumlu tanzifat müdürü (Mahmut Bey) atanmıştı²⁰. 1872 tarihli bir belgede²¹ ise Şehremaneti çavuşlarının “temizlik masrafı için hane ve dükkân sahiplerinden alması gereken bir meblağ” ifadesi kullanılmasına rağmen bu meblağın içeriğinden bahsedilmemiştir.

Temizlik vergisinin tanzifat resmi ya da *rüsüm-ı tanzifiye* adıyla tahsil edilmesinden önce bu vergi farklı isim(ler)de toplanmıştır. Nitekim 1852’de Kasımpaşa’dan Beyoğlu’na akan suyolunun temizlik masrafının (3759 kuruş) suyolunun geçtiği yerdeki evler tarafından ödenmesine karar verilmişti.²²

Kırım Savaşı sonrasında (1856) Beyoğlu Caddesi(İstiklal Caddesi)’nin gece aydınlatılması, gündüz ise temizlenmesi kararı alınmış ve sokağın temizliği için Ohannes adlı kişi 10.000 kuruş bedel karşılığında görevlendirilmiştir. 10.000 kuruşun bölge ahalisinden karşılanması kararı alınarak kamu kurumları ve ibadet merkezleri dışında kalan ev, dükkân ve elçiliklerin bu bedeli ödemesine karar verilmişti²³.

1875 ve 1876 tarihli iki belgede belediye tarafından yayımlanan kupondan bahsedilmektedir. Bu kuponda halktan “bekçi, fener ve süprüntü masrafı” adıyla para toplanmış olduğu belirtilmiştir. Toplanılan paralardan süprüntü masrafı oranının ne kadar olduğunu kestirmek güç olmakla birlikte kişi başı 24 kuruştan 120 kuruşa kadar vergi alınmıştır. Verginin alınmasında

²⁰ Ali İhsan Öztürk, *a.g.m.* 331-332.

²¹ BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.Ş.D.) nr: 23/985, 15-11-1288/26-1- 1872.

²² BOA, Sadaret Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL) nr:52/90 16.07.1268/06.05.1852.

²³ BOA, A.MKT.MVL, nr: 82/51 15.02.1273/15.10.1856.

kişilerin mali gücü ve mesleki özellikleri de dikkate alınmıştı. Örneğin; Hafız Şefik'ten 24 kuruş, Kahveci Ali Ağa'dan 48 kuruş, Hancı Ali Ağa'dan 72 kuruş, Fabrikacı Mahmut Ağa'dan 120 kuruş tahsil edilmişti²⁴.

Temizlik masrafını kimin karşılayacağı ilk zamanlarda belirsizdir. 1868 tarihli bir belgede Beşiktaş ve Tersane-i Amire'de (Haliç-Kasımpaşa bölgesi) biriken çöplerin kaldırılması için gerekli ücreti (140 bin kuruş) Zaptiye Nezareti'nin ödediği belirtilmiştir; ancak böylesine hacimli bir ücretin ödenmesi Zaptiye Nezareti'nin mali yapısını oldukça sarsmış ve Nezaret, kendi memurunun maaşını dahi ödemekte zorluk yaşamıştı. Bu nedenle temizlik işleri masrafının Şehremaneti tarafından üstlenilmesi Zaptiye Nezareti tarafından talep edilmiştir.

Sadaretin 1868'de almış olduğu bir kararla çöp temizliği, belediye temizlikleri arasında görülmüş ve bu görevin Şehremaneti'ne ait olduğu açıkça vurgulanarak masrafların da Şehremaneti tarafından karşılanmasına karar verilmiştir²⁵.

Çiçeği burnunda bir kurum olan Şehremaneti'nin bu masrafı karşılayabilecek kapsamlı bütçesi olmadığından temizlik masrafının merkezi hazine tarafından karşılanacağı aynı metinde belirtilerek bu durumun ekonomiyi daha da sarsacağından dem vurulmuştur. Bu durum, ilerleyen yıllarda temizlik için yeni bir verginin (tanzifat vergisi) oluşturulacağına ve bunun da halka yansıtılacağına açık bir işaretti.

Zamanla verginin miktarı ve kapsamı hakkında birçok düzenleme yapılmış ve II. Abdülhamid döneminde (1881) tanzifat vergisi resmi bir kimlik kazanmıştır. Ayrıca verginin *tarh ve tahsilinde* gerekli oransal düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre; 1894'te vergi miktarı, çöp toplanacak yerlerdeki evlerin büyüklüğü, çöpün kemiyeti ve esnafın maddi gücüne göre belirlenmişti²⁶. Daha sonraki düzenlemelerle vergi miktarının ev veya ticari alanın değeri nispetinde tespit ve tahsiline karar verilmiştir.

Tanzifat vergisinin toplanmasında bir dizi zorluk yaşanmıştır. Öncelikle gerek esnaf gerekse bölge halkı, yabancı olduğu vergiye karşı katı ve

²⁴ BOA, Cevdet Belediye (C.BLD.) nr: 7/347, 29.12.1291/06.02.1875; C.BLD. 35-1701, 29.12.1292/26.01.1876.

²⁵ BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.) nr: 427/95, 11.8.1285/27.11.1868.

²⁶ BOA, Babiâli Evrak Odası (BEO) nr: 395/29558, 25.10.1311/01.05.1894.

mesafeli davranış sergileyerek vergiyi ödemede yer yer direnç göstermiştir. Çarşı pazardaki dükkân ve mağazalardan bu verginin tahsilinde büyük ölçekli problemler yaşanmamışken özellikle mahalle ve sokaklarda bu verginin toplanmasında bir dizi zorluklar yaşanmıştır. Üstelik halkın bu verginin tahsilini sürekli şikâyet ettiği görülmektedir²⁷.

Osmanlı idaresi, tanzifat vergisi tahsilinde çevresel faktörleri de dikkate almıştır. Örneğin; 1894 depreminin²⁸ yarattığı yıkıcı etki sonucunda evleri hasar gören kişilerden 8 aydan 1 yıla kadar bu verginin tahsil edilmemesi kararı alınmıştı²⁹.

Osmanlı idaresi bu vergiyi sadece kendi vatandaşından almamış, İstanbul'da yaşayan yabancılardan da almaya çalışmıştır. Ancak temizlik vergisini ödemeyi -kapitülasyonlardan da güç alarak- yabancılar kabul etmemiş, İngiltere ve Fransa elçilikleri bu konuda devreye girmiştir.

Bu noktaya kadar tanzifat vergisinin içeriği ve tahsiline dair yukarıda genel bilgiler verilmiştir. Şimdi de bu konuda tafsilata yer verilecektir.

1881'de yapılan düzenlemeyle tanzifat vergisi açıklığa kavuşturulmuş ve miktarı belirlenerek şu kararlar alınmıştı:

- Rûsum-ı Tanzifiye'nin alınmasında esnafın ekonomik gücü ile dükkânın konumu dikkate alınacaktır ve bu doğrultuda esnaf³⁰ 3 sınıfa ayrılacaktır. 1. sınıftan aylık 15 kuruş; 2. sınıftan aylık 10 kuruş ve 3. sınıftan da aylık 5 kuruş alınacaktır.³¹
- 3 sınıfın dışında kalan esnaf için belediyeler, 5 kuruş ile 100 para arasında bir miktar belirleyecektir.

²⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.8, 4226.

²⁸ Bu deprem hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Sema Küçükalioglu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.* C.6, 3984.

³⁰ 3 sınıfa mensup bazı esnaf grupları: sebzeçi, bakkal, kuyumcu, aşçı, keresteci, manifaturacı, limoncu, şekerci, doğramacı, turşucu, tenekeçi, yufkacı, kalaycı, yorgancı, leblebici, bıçakçı, sucu, süpürgeci, nalbantçı.

³¹ 3 sınıftan birine mensup olan bazı esnaf gruplarından alınan vergi miktarı: kitapçı, matbaacı, nalbant, şekerciden 5 kuruş; lambacı, keresteci, helvacı, çamaşırcıdan 10 kuruş ve lokantacı, sebzeçi, bakkal, kasap, aşçıdan 15 kuruş. Ayrıntılı bilgi için bakınız: BOA, *İ.Ş.D.* nr: 56/3190, 01.12.1298/25.10.1881.

- Arabalarla (süprüntü-temizlik arabaları) çöpleri alınan evlerden de aylık 1-5 kuruş aralığında ücret alınacaktır.
- Temizlik bedeli için küçük konaklardan aylık 10, büyük konaklardan ise aylık 15 kuruş alınacaktır.
- Bütün ev ve dükkân sahipleri bu vergiyi ödemeye mecburdur.

Görüldüğü üzere temizlik vergisi mecburi hale getirilerek vergiye itiraz, asgari düzeyde tutulmaya çalışılmıştır. Ancak oldukça fakir olanlar için bu madde yeni sorunları da beraberinde getirecekti. Keza konakların boyutuna göre vergi miktarının değişmesi, vergi tespit ve tayininde eski uygulamanın geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Vergi tahsilinde net rakamlardan ziyade 1-5 kuruş, 5 kuruş-100 para gibi rakamların varlığı, vergi tahsilinde suiistimalleri de doğuracaktır.

Temizlik vergisinin tahsilinde çeşitli zorluklar yaşandığını daha önce belirtmiştik. Esnafın ekonomik gücü oranında vergi alınmaması ve çöpü toplanmayan evlerden de verginin alınmaya çalışılması bu zorluklar arasında gösterilebilir. Tüm bu nedenler sonucunda arzu edilen miktarda temizlik vergisi toplanamamıştır. Kaldı ki Şehremaneti, her ev ve dükkânın süprüntüsünü kaldırmayı oldukça masraflı görerek yalnız göz önündeki cadde ve sokakların çöplerini kaldırmıştır. Yaşanan birtakım zorluklar neticesinde temizlik vergisinde sınırlı değişikliklere gidilmiştir. Buna göre; aceze haneler adlı fukara evlerden temizlik vergisi alınmayacaktır. Ayrıca temizlik vergisinin emlak vergisi gibi süreklilik arz etmediği vurgulanarak sadece sokağı temizlenen ve çöpü kaldırılan ev ile dükkânlardan temizlik vergisi alınmasına karar verilmiştir.³²

Temizlik vergisinin halk ve esnafın *derece-i iktidariyeleri* (ödeme gücü) ölçüsünde alınması genel kural olmakla birlikte bu kurala vergi tahsildarları tarafından uyulmadığı görülmekte ve bazı *yolsuzluklar* yapılmaktadır. Bu yolsuzluklar, ev veya dükkân boş olmasına rağmen sahibinden temizlik vergisi alınması ve temizlik vergisi miktarının emlak vergisinden fazla alınması şeklinde gerçekleşmekteydi. Örneğin; 1882'de Beşiktaş'ta çöpleri kaldırılmayan tanzifat amelesi ile tanzifat arabasının giremediği yerlerden de

³² BOA, *İ.ŞD.* nr: 56/3190, 01.12.1298/25.10.1881.

temizlik vergisi istenmişti. Tüm bunlara karşın Şehremaneti'ne gerekli uyarılar Sadaret tarafından yapılmıştır³³.

Temizlik vergisi tahsili sırasında ahaliden bazı kişilerin vergi ödememek adına şehrin başka yerlerine taşınma çabası ve kiracıların şehir içinde sürekli yer değiştirmesi sebebiyle temizlik vergisinin toplanamadığı devrin kaynaklarına yansımıştır. Bu tarz faaliyetlere karşı tedbir olarak 1888'de alınan bir kararla ilgili belediye dairesinden alınacak ilmühaber/makbuz, taşınmak isteyen tarafından ibraz edilmedikçe eşya taşınmasına izin verilmemesi ilkesi getirilmiştir³⁴.

Keza vergi borcunu ödemeyenler şayet memur ise maaşlarında kesintiye gidilmesi kararı alınmıştır. Buna göre Dersaadet Belediye Kanunu'nun 64. maddesi gereğince tanzifat vergisini ödemeyen memur maaşlarının çeyreğine el konulacaktır. Maaşlara el koyma işlemini belediye yapacaktır; ancak bu süreçte yolsuzlukları engellemek adına olayın önceden Şura-yı Devlet'e intikali gerekmektedir³⁵.

Borcunu öde(ye)meyenler arasında emekli memurlar ve askerler de bulunmaktadır. Şehremaneti yaşamış olduğu ekonomik buhranı da göz önünde bulundurarak bu kişilerden de tanzifat vergisini almak istemiş; ancak bu teşebbüse izin verilmemiştir³⁶.

Şayet bir kişi bu vergiyi ödememekte ısrarcıysa ilk olarak kendisine ihbarname gönderileceği belirtilmiş, ihbarnameye rağmen borcunu 8 gün içinde ödemeyen veya kefil göstermeyenlere karşı da tevkif (tutuklama) cezasının uygulanması kararı alınmıştır³⁷.

Temizlik vergisi tahsilinde yer alan bir diğer engel de İstanbul'un mütemekkin (yerleşik) yabancılarıydı. Yabancı uyruklular, verginin tahsil edilmeye başlamasıyla birlikte duruma tepki göstermiş; İstanbul'da

³³ BOA, *İ.DH.* nr: 868/69414, 26.01.1300/07.12.1882; Ergin, *a.g.e.* C.8, 4224.

³⁴ BOA, Meclisi Vükela Mazbataları (*MV*) nr:37/43, 14.03.1306/18.11.1888; *MV* 40-36, 23.06.1306/24.02.1889.

³⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (*DH.MKT*), nr: 2242/128, 24.03.1317/02.08.1899; *DH.MKT*, nr: 2415/48 22.06.1318/19.10.1900.

³⁶ BOA, *BEO*, nr: 946/70884, 02.12.1314/04.05.1897; *DH.MKT*, nr: 2082/51 21.12.1314/23.06.1897.

³⁷ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (*Y.PRK.ŞH*) nr: 3/83 24.11.1308/01.08.1891; Ergin, *a.g.e.* C.8, 4227.

yaşamalarına rağmen kapitülasyonların koruyucu gücüne sığınarak temizlik vergisi ödemeye karşı çıkmışlardır. Temizlik vergisini ödememekte ısrarlı olan yabancılara karşı Osmanlı Devleti, bunun (tanzifat vergisi) bir vergi değil de temizlik ücreti olduğunu belirterek yabancılardan temizlik vergisi almaya çalışmıştır³⁸. Görüldüğü üzere halktan bu vergi tahsil edilirken Rüsüm-ı Tanzifiye ifadesinin kullanılmasına rağmen yabancılardan verginin tahsili sırasında temizlik ücreti ifadesinin kullanılması, yabancılara yanıtma girişiminden (veya gelebilecek olası tepkiyi asgari düzeye indirgemekten) başka bir şey değildi.

Temizlik vergisi için halk ya da esnafın ekonomik gücü doğrultusunda (nispet-i mutedile) bir oranın belirlenmesi çoğu zaman vurgulanmıştır ancak bu durumun pratikte sürekli ihmali, Osmanlı idaresinin daha kararlı adımlar atmasına neden olmuştur. İlk olarak 1888'de Rüsüm-ı Tanzifiye'nin Suret-i Cibayet-i İstifası adlı bir düzenleme kaleme alınmıştır. Buna göre;

- Tanzifat vergisi tahsil yetkisi, belediye muhasebecilerinden alınarak emlak vergisi tahsildarlarına verilmiştir (19. madde).
- Dükkânın büyüklüğü ve içerisindeki ticari faaliyet türüne göre tanzifat vergisi, vergi tahsili esnasında belirlenecektir (21. madde).
- Âciz evlerden tanzifat vergisi alınmayacağı bir kez daha vurgulanarak diğer yerlerden, evin değerine göre aylık vergi tahsil edilecektir: Değeri; 20.000 kuruşa kadar olan yerlerden aylık 40 para³⁹, 20.000-50.000 kuruş olan yerlerden aylık 100 para, 50.000-70.000 kuruş arası olan yerlerden 5 kuruş, 70.000-100.000 kuruş arası olan yerlerden 10 kuruş ve değeri 100.000 kuruştan daha fazla olan yerlerden ise aylık 15 kuruş alınacaktır (22. madde).

İkinci olarak bir yıl sonra da "Tanzifiye Rüsümü Hakkında Kararname" hazırlanarak birtakım kararlar alınmıştır:

³⁸ BOA, Hariciye Nezareti istişare Odası (HR.HMŞ.İŞO) nr: 158/8, 26.03.1302/13.01.1885 ; HR.HMŞ.İŞO, nr:168/29, 02.11.1303/02.08-1886; Hariciye Nezareti Tahrirat (HR.TH.) nr: 56/40, 15.04.1885; Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.) nr: 266/57 ve 266/68, 18.06.1881.

³⁹ 40 para yaklaşık 1 kuruştur.

- 1. maddede; bütün ev, dükkân, mağaza (depo) ile sokakların çöpünün süprüntü arabalarıyla, araba girmeyen yerlerin çöpünün ise küfeli bargir ve başka araçlarla tanzifat amelesi (temizlik görevlisi) tarafından toplanacağı vurgulanmıştır.
- 2. maddede; nüfus yoğunluğu olan yerlerde, çöplerin her sabah erkenden toplanacağı belirtilirken az nüfuslu yerlerin çöpünün ise -gereğine göre- gün aşırı veya üç günde bir toplanacağı ifade edilmiştir. Bu yerlerde çöpün 3 günden fazla kalması durumunda sorumlu, ilgili tanzifat amelesi olacaktır
- 3. maddede; ev, dükkân ve mağazalarda her kim kalırsa onların tanzifat vergisi vereceğine ancak boş yerler için mal sahibinden vergi alınmayacağına karar verilmiştir.
- 4. maddede; vergilerin belediye tarafından aylık olarak alınacağı ve halkın tanzifat vergisini ödemeye mecbur olacağı açık bir dille ifade edilmiştir.
- 5. maddede vergiyi ödemeyenlere karşı uygulanacak müeyyideler şu şekilde belirtilmiştir: Dersaadet Belediye Kanunu'nun 64. maddesi gereğince vergiyi ödemeyen kişi şayet mülkünü bir başkasına devretmek isterse ilgili belediye bu işlemi yapmayacak ve şahsın maaş ya da sehim mukataası varsa bunlar kesilecektir.

Kararnamede “ev veya gelir getiren yerlerin değeri ölçüsünde” tanzifat vergisinin alınması vurgulanarak tanzifat vergisi tarifesi hazırlanmıştır. Bu tarife aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁴⁰:

Tablo 1

Tanzifat Resmi Tarifesi

Evler için		Dükkân, mağaza, otel, birahane, hamam ve salhaneler için	
Vergi miktarı (aylık)	Evin kıymeti	Vergi miktarı (aylık)	Gelir getiren yerin kıymeti

⁴⁰ BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE) nr:36/20, 14.07.1306/16.03.1889; A.DVN.MKL nr: 88/22, 29.12.1309/25.07.1892.

1	-Değeri 5000 kuruştan az olan Fukara evleri istisna tutulmak üzere- değeri 5001- 20.000 kuruş evler	1	Değeri 5000 kuruşa kadar olan yerler
2	Değeri 20.001- 50.000 kuruş evler	2	Değeri 5001- 10.000 kuruş yerler
5	Değeri 50.001- 100.000 kuruş olan evler	3	Değeri 10.001- 15.000 kuruş yerler
10	Değeri 100.001- 150.000 kuruş olan evler	4	Değeri 15.001- 20.000 kuruş yerler
15	Değeri 150.001 kuruştan fazla olan evler	5	Değeri 20.001- 50.000 kuruş yerler

Kararname ile vergi tahsili sırasında bir dizi karışıklık ve itirazlara son verilmek istense bile bu sorunlar kararnamenin ilanından sonra da katlanarak devam etmiştir. Örneğin; 1889 yılına ait bir belgede temizlik vergisi tahsil edilirken kararnamenin farklı yorumlanması sonucunda mahkemeye taşınan bir olaydan bahsedilmektedir: Mahmutpaşa'da Arif Han adlı yerin odabaşısı Kirkor, tanzifat vergisini toplamaktan sorumlu kişi olup her odadan (dükkân) 5 kuruş toplamıştı. Oysa Arif Han'da bulunan tüccar Muhyiddin Hayri Bey, her odanın 5 kuruş ödemesinin kanuna aykırı olduğunu belirterek 20, 30 veya 40 paranın ödenmesi gerektiğini iddia etmişti. Nihayetinde olay Dersaadet Bidayet Mahkemesi'ne intikal etmiş ve Muhyiddin Hayri Bey mahkeme masraflarıyla birlikte 85 kuruş ödemeye mahkûm edilmiştir.

Tanzifat vergisinin kanunlaşmasından sonra gerekli duyuru yapılmadan esnaftan vergi tahsiline başlanmış, bu durum beraberinde şikâyetleri de gündeme getirmiştir. Nitekim 1890'da Çarşu-yı Kebir (Kapalı Çarşı) esnafı kendilerine baskı yapıldığını iddia ederek kanuna aykırı şekilde kendilerinden tanzifat vergisi talebinde bulunulduğunu ifade etmişlerdi⁴¹. Esnafın bu şikâyetinde vergi hakkında bilgi sahibi olmadıkları ilk bakışta göze çarpmaktadır. Ancak vergiyi vermemek adına bu durumu gerekçe olarak sunabilecekleri ihtimali de bulunmaktadır.

⁴¹ BOA, *DH.MKT*, nr: 1706/119. H 18.07.1307 M 10.03.1890.

Tanzifat vergisine itiraz eden gruplardan birisi de pazarcı esnafıydı. Esasında pazarcı esnafı, sergi kurdukları yer için görevlilere 1-3 kuruş civarında pazar resmi ödemektedir; fakat vergi tahsil görevi, Şehremaneti'ne geçtiğinde pazar resmi haricinde çöplerinin temizlenmesine karşılık kendilerinden çöp parası alınmaya da başlanmıştı. Bunun üzerine pazarcı esnafından basmacı esnafı 1894'te tanzifat vergisine itiraz etmiş ve Şehremaneti'nin gündemi yaklaşık 6 ay boyunca bu itirazla meşgul olmuştur. İtirazlarında özetle şu ifadeler yer almaktadır:

- Uzunca bir süredir mültezim adlı görevlilere pazar resmi ödemekle birlikte bu verginin kapsamında çöplerin kaldırılması da bulunmaktadır.
- Toplanan çöp parasında bazı keyfilikler olup vergi miktarının belirlenmesi memurların takdirine bırakılmıştır.
- Tanzifiye Rüsümü Kararnamesi'nde pazarcılardan vergi alınmasına dair bir madde yoktur ve bizlerden vergi alınması noktasında bir irade (padişah kararı) hali hazırda bulunmadığı için vergi toplanması uygun değildir.⁴²

Bu itirazlar neticesinde Şehremaneti'nin cevabı şu şekilde olmuştur:

- Pazar resmi bir tür yer ücretidir. Tanzifat arabaları ve memurlarıyla çöpler temizlendiği için çöp parası (tanzifat vergisi) alınmaktadır.
- Esnafın geneli bu durum için şikâyet etmemekle birlikte sadece basmacılar esnafı şikâyet etmektedir.
- Kararnamede apartmanlar için bir açıklık olmamakla birlikte onların çöpleri de toplandığı için apartmanlardan da tanzifat vergisi alınmaktadır. Pazarcıların da çöpleri toplandığı için tanzifat vergisi onlardan alınmaktadır. Bu nedenlerden ötürü, pazarcılardan tanzifat vergisi alınması padişah kararı dışında bir karar değildir.

Yapılan itiraz ve Şehremaneti'nin cevabı yetkililerce değerlendirildikten sonra basmacılar esnafının bu itirazı reddedilmiştir⁴³.

⁴² BOA, BEO, nr: 395/29558, 19.10.1311/25.4.1894; BEO, nr: 476/35679, 16.3.1312/17.09.1894.

⁴³ BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.) nr:774/1, 03.08.1312/30.01.1895.

Görüldüğü üzere esnafın şikâyetinde haklılık payı yok değildir. Özellikle tanzifat vergisinin pazarcılarla ilgili bir noktaya temas etmemesi, onlardan vergi alınmasını yasadışı hale getirmektedir. Dolayısıyla Şehremaneti'nin açıklaması yorum farklılığından öteye geçmemektedir. Ayrıca kararnamede pazarcılara dair hiçbir açıklamanın olmayışı, kararnamenin tam ve doğru bir biçimde hazırlanamadığı fikrini güçlendirmektedir.

İtiraza bir başka örnek de şu şekildedir: Galata'daki Havyar Hanı tüccarı 1895'te bu vergiyi şikâyet etmişti. Hanlara dair tanzifat vergisinde açıklığın olmadığını belirten tüccar, tanzifat vergisinin ilanı sonrası kendilerine dükkânın büyüklüğüne göre 20, 30 ve 40 para verginin alınacağı söylenmesine rağmen daha sonra kendilerinden 5 kuruş ve daha fazla vergi talebinde bulunduğu belirtmişlerdi⁴⁴. Bu yüzden vergiyi değil ama vergi tahsil yöntemini şikâyet etmişlerdi.

Tanzifat vergisine itiraz eden bir diğer grup ise otellerdi. Tanzifiye Rüsümü Hakkında Kararname'de kendi paylarına düşen aylık 5 kuruş ücreti çok bulmuşlardı. Oysa yetkililer otellerin çöplerini kendi imkânlarıyla kaldırmaları durumunda ortalama 4-5 kuruşun masraf edileceğini belirtmişlerdi.

Beyoğlu Tepebaşı'ndaki Pera Palas Oteli'nin 1897'deki itirazı, dikkate alınması gereken bir örnektir. Kararnamede geçen "kıymeti 20.000-50.000 kuruş aralığında olan otel için aylık 5 kuruş tanzifat resmi ..." hükmüne göre Pera Palas otelinden bir süre vergi tahsili yapılmıştır. Daha sonra yapılan bir düzenlemeyle otel odalarının her birinden kıymetleri ölçüsünde vergi alınması kararlaştırılmıştı. Yeni karar akabinde Altıncı Daire-i Belediye, Pera Palas'ın her bir odası için 5 kuruş, otelde bulunan mağaza ve dükkânlar için de kıymetleri nispetinde (yaptıkları ticari faaliyetin türüne göre) toplamda ise 120 kuruş tanzifat vergisi istemiştir.

Önceki miktarın 24 katı büyüklüğünde bir vergi talebi üzerine Pera Palas Oteller Şirketi'nin İstanbul temsilcisi mösyö Tokas, duruma itiraz ederek kanunname doğrultusunda tanzifat vergisi alınmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti yöneticileri ise kararnamenin ilgili ifadelerini kabul etmekle birlikte kararnamenin hazırlandığı sırada İstanbul'da Pera Palas gibi büyük otellerin

⁴⁴ BOA, *DH.MKT*, nr:397/55, 21.01.1313/14.07.1895.

olmadığını belirtmiş, ayrıca oteldeki apartmanların⁴⁵ ayrı bir ev veya han konumunda olduğuna dikkat çekmiştir. Bu sebeple Pera Palas ve diğer büyük otellerin apartmanlarından aylık 5 kuruş, otellerdeki mağaza ve dükkânlardan da değeri ölçüsünde tanzifat vergisi alınmasına karar verilmişti.⁴⁶

Tanzifat vergisine itiraz edenler sadece esnaf grubu değildi. İstanbul ahalisinin bir kısmı farklı gerekçelerle bu vergiye itiraz etmişlerdir. Örneğin; Üsküdar'da Altunizade Mahallesi'nde ev sahibi bir kişi, 1900 yılı aralık ayında sürekli kendisinden tanzifat vergisi istendiğini belirterek bu durumu şikâyet etmiştir. Fakat yapılan soruşturma sonrası evin sıradan bir ev değil sayfiye (yazlık) ve değerinin de yaklaşık 175.000 kuruş olduğu saptanmıştı. Bu evin ödenmemiş tanzifat vergisi ise yapılan indirim sonrası 1005 kuruşa düşürülmüştür⁴⁷. Sayfiye tarzı bir eve sahip olup da uzunca yıllar bu vergiyi ödemeyen birinin gerekçesi bilgisizlik olmamalıdır. Muhtemeldir ki, şahıs o sıralar oldukça revaçta olan tanzifat vergisi için "baskı iddiası"na sığınarak bu vergiyi ödememeye çabalamıştı.

Tanzifat vergisini ödemek istemeyen bir diğer kesim de Beşiktaş Hayreddin İskelesi civarında yaşayan bir grup insandı. Bu kişiler vergiyi ödememekte o kadar ısrarcılardı ki şikâyet dilekçelerinde tanzifat vergisi alanında yapılan hukuki düzenlemelere dair güçlü emareler bulunmaktadır. 1890'da hazırlanmış oldukları dilekçede –özetle- şunlardan bahsedilir:

- Tanzifat vergisi emlak vergisi gibi genel bir vergi olmayıp hizmet karşılığında alınması gerekir; ancak boş dükkân, arsa veya çöpü alınmamış ev ile bağ sahiplerinden de bu vergi alındığı için bu yolsuz davranış, padişah kararıyla yasaklanmıştır.
- Ayrıca (Beşiktaş'ı da kapsayan) Dördüncü Daire-i Belediye, tanzifat vergisi kanununu yanlış anlaması yüzünden -fakirler de dahil- herkesten bu vergiyi almaktadır.

⁴⁵ Apartman kelimesi bu metinde "Bir konut binası içinde diğerlerinden bölmelerle ayrılmış ve bağımsız bir birim oluşturan odalar kümesi" anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, "Apartman" (1. Cilt) maddesine bakınız.

⁴⁶ BOA, BEO, nr: 933/69950, 11.11.1314/13.04.1897.

⁴⁷ BOA, DH.MKT. nr: 2434/11, 10.08.1318/03.12.1900.

- Bizim çöpümüz olmadığı halde kanuna aykırı olarak bizden zorla vergi alınır.

Şehremaneti hazırlamış olduğu cevapta; bu kişilerin asıl maksadının tanzifat vergisini vermemek ve çöplerini denize atmak olduğunu dile getirmiştir. Emanet ayrıca bölgedeki insanların çoğunun bu cüzi vergiyi verdiğini ancak bu kişilerin vergiyi vermemek için kendi durumlarıyla "Fakirlerden tanzifat vergisi alınmayacaktır" ilkesini bağdaştırdıklarını vurgulamıştır. Şehremaneti, hizmet götüremedikleri yerden bu vergiyi almadıklarını doğrulamış; bununla birlikte Hayreddin İskelesi'ne tanzifat araçlarını gönderdiklerini ve buranın ahalisinin çöplerini topladıklarını belirtmiştir. Ancak bu kişiler vergiyi vermemek için evlerinin önünden tanzifat arabalarının geçtiğini inkâr etmiş ve çöplerini denize atmışlardı. Söz konusu kişiler ayrıca Şehremaneti ile görüşerek sahilde oturduklarını, çöplerini denize kendileri atabileceğinden vergi vermek istemediklerini söylemişlerdi; ancak attıkları çöp, denizin açıklarına gitmeden Dolmabahçe Sarayı'nın önünde toplandığından bu teklifleri kabul edilmemiştir⁴⁸.

2.2. İstanbul'un Yerleşim Yerlerinde Çöp Sorunu Ve Temizlik Hizmetleri

Şehrin meskûn mahallerinde çöp ve kötü kokulara dair farklı nitelikte konu başlıkları göze çarpmaktadır. Öncelikle 19. yüzyılın ortalarından sonlarına doğru -özellikle 1890'lardan sonra- çöp ve temizlikle ilgili belgelerin yoğunluk kazandığı görülmektedir. Durumun ciddiyetini belirtme noktasında "Şu aralık her zamandan ziyade nezafet ve taharet-i belediyeye riayet..." türünden ifadelerle sıkça tesadüf edilmektedir. Bunun nedeni ise o yıllarda başta kolera⁴⁹ olmak üzere birçok hastalığın artış göstermesidir. 1888 yılı yaz aylarında aşırı sıcaklara bağlı ölümlerde artış yaşanmış ve yetkililer yaz mevsiminin her türlü hastalığın çıkışında en uygun mevsim olduğunu belirterek sokakların sürekli süpürülmesini, boş arsadaki çöplerin kaldırılmasını ve pazarda ham ya da çürük meyve satılmasına engel olunmasını Şehremaneti'nden talep etmişlerdi. Koleranın şiddetlendiği 1893'te ise koleranın çıktığı yerin vakit geçirilmeden temizlenmesi kararı

⁴⁸ BOA, ŞD, nr: 2932/57, 07.01.1308/23.08.1890.

⁴⁹ Bu yıllarda yaşanan kolera tehlikesi için bakınız: Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği 1892-1895*, Kitabevi Yayınları, 2008.

alınmıştı.⁵⁰ Şikâyetlerin ve çeşitli olumsuzlukların yaşanması sonrasında ilgili yerlere müfettişler gönderilerek kapsamlı raporlar da hazırlanmıştır.

Şehrin muhtelif yerlerinde çöp vakalarında yaşanan hissedilir derecedeki artış, *Sıhhat-ı Umumiye* kavramının, yetkililerin çoğu kez gündeminde olmasına sebep olmuştur. Yetkililere göre şehirde zuhur eden birçok hastalığın temel nedeni “çöp”tür. Bu doğrultuda, 1868’de tanzifat amelesi (temizlik görevlisi) ile tanzifat araçları şehir içinde kullanılmaya başlanmış ve şehrin çoğu bölgelerine tanzifat/süprüntü araçları yollanmıştır⁵¹. Dikkat edilmesi gereken nokta ise kamu kurum ve kuruluşları çöplerinin toplanmasında görece bir düzenlilik göze çarpmaktadır. Örneğin; 1877’de Maarif Dairesi’nin çöplerinin haftada iki kez toplanması için bölgeye tanzifat araçlarının gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁵²

Kamusal alanların yoğun merkezleri arasında gösterilebilecek sokak, cadde ve pazar yerlerinin temizliği yetkililer tarafından oldukça önemsenmektedir. Bu konuda gerek basın yayın yoluyla⁵³ gerekse imam, muhtar ve bekçiler aracılığıyla⁵⁴ halk farklı tarihlerde daimî surette ikaz edilmiştir.

Şehirde bu tarz şikâyetlerin kayda değer bir artış göstermesi, bazı kurumların bu konuda rapor hazırlamasında etkili olmuştur. Bu hususta 1890’da Dersaadet Tıbbiye Cemiyeti (Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane)’nin incelemeleri ve gözlemleri ışığında bir layiha (rapor) kaleme alınmıştır. Raporda “İstanbul’daki çeşitli hastalıkların ortadan kaldırılması için sokak ve mahallelerin temiz tutulması gerekir” ilkesinden hareketle oldukça önemli tespitler yapılmış ve bu tespitler çerçevesinde günümüzde dahi geçerli olabilecek çözüm önerileri sunulmuştur:

- Raporda öncelikle İstanbul’da uzun süredir devam eden hastalıklardan bahsedilmiştir. Bu hastalıklar; dang hastalığı

⁵⁰ BOA, *DH.MKT.* nr: 1521/80 06.11.1305/15.07.1888; *İrade Hususi (İ.HUS)* nr: 19/37, 12.06.1311/21.12.1893; *İ.HUS*, nr: 19/78, 25.06.1311/03.01.1894.

⁵¹ BOA, *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.)* nr: 14/5, 21.08.1290/14.10.1873; Mazak, Güldal, *a.g.e.*, 54.

⁵² BOA, *MF.MKT.* nr: 50/178, 14.08.1294/24.08.1877.

⁵³ BOA, *A.MKT.MHM.* nr: 227/4, 12.01.1278/20.07.1861.

⁵⁴ BOA, *BEO.* nr: 272/20364, 25.02.1311/07.09.1893.

(dang humması), çiçek hastalığı, kızıl hastalığı, kuşpalazı hastalığı ve griptir.

- Hastalıkların yol açacağı zarardan en çok etkilenen grubun İstanbul halkı olacağı raporda belirtilerek halkın bu hususta şahsi ve nakdi olarak yardım etmesi istenmiştir.
- Raporda şehrin genel sağlık seviyesinin istenilen ölçüde olmadığı ve bazı yerlerin oldukça tozlu, havasız olduğu belirtilmiştir. İşte bu durumun hava hareketini engellediği ve hastalıkların ortaya çıkışında oldukça önemli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bazı yerlerde evlerin oldukça yüksek ve sayıca fazla olmasının, hava ile güneşin yeryüzüne ulaşmasına engel olduğu açık bir dille belirtilmiştir. Evlerin tıpkı Londra'daki gibi geniş, birkaç katlı ve bahçeli olması gerektiği de ilave edilmiştir.
- Raporda salhanelerin şehir içinde bulunmasının hastalıkların oluşması ve yayılmasında önemli bir etken olduğu vurgulanarak şu şekilde devam edilmiştir: Salhanelerde nereden geldiği bilinmeyen ve muayene edilmemiş her türden et, herkesin gözü önünde satılmakta ve bu durum hastalıkları yayarak türlü hayvan hastalıklarının tavuklara kadar ulaşmasına neden olmaktadır.
- Mezarlıkların⁵⁵ yerleşim yerlerine oldukça yakın olmasının, naaşların derinlere gömülmemesi ve ibadet yerlerine yakın olmasının oldukça tehlikeli bir durum olduğu raporda belirtilerek bu durumun hastalıklara neden olabileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca naaşların taşınma şeklinin de tehlikeli olduğu üzerinde durulmuştur. Buna göre kullanımı ortak cenaze arabaları ve örtüleri hastalıkların yayılmasına neden olmaktadır.
- Raporun sular ile ilgili olan kısmı ise oldukça dikkat çekicidir. Daha önceleri bentlerden akan suların oldukça temiz olduğu

⁵⁵ Dönemin gazetecilerinden Basiretçi Ali Efendi, kabristanların temizlik noktasında "ağlanacak derecede" bulunduğunu ifade ederek bu yerlere çok fazla hürmet edilmediğini ve kabristanların etrafının hayvan artıkları ve çöplerle dolu olduğunu belirtir. Ayrıntılı Bilgi için: Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları* (Yay. Haz. Nuri Sağlam), Kitabevi, İstanbul, 2001, 301.

belirtilmiştir. Bunun nedeni olarak da suların geçtiği civar köylere bazı vergi muafiyetleri tanınarak bentleri temizlemeleri gösterilir. Daha sonra kullanılan Terkos Gölü'nün İstanbul halkına yeteceği düşünülerek bent temizliği rafa kaldırılmıştır. Bu durum; bakımsızlık yüzünden bentlerin çeşitli çöpler, insan cesedi ve kıyafetleri ile dolmasına sebep olmuştur. Dang hastalığı sırasında yaşanan kuraklık nedeniyle şehirde su miktarının kritik seviyeye düşmesi sebebiyle İstanbul'da yağmur dualarına çıkılmıştır. Suyun azlığı, Terkos suyunun pahalı ve bu suya ait çeşmelerin azlığı hastalıkların şiddetlenmesinde oldukça etkili olmuştur.⁵⁶

- Lağımın içler acısı halinin hastalıklara sebebiyet vermesi, çeşitli örneklerle raporda açıklanmıştır. Buna göre; lağımın bir kısmı sokaklara taşmakta, Beyoğlu Caddesi'nin bir kısmı ise lağımdan geçilmez durumdadır. Üstü açık olan Kasımpaşa lağımı, bir nehir suyu gibi akmaktadır. Bu sebeple Kasımpaşa muhitinden şehre doğru çeşitli hastalıklar yayılmaktadır. Ayrıca lağımın yapımındaki hatalar yüzünden lağımdaki atıklar evlere sızmakta ve evler kötü kokmaktadır.

Raporda yapılan tespitler sonrasında çözüm önerileri de şu şekilde sıralanmıştır:

- Çiçek hastalığı geçene kadar sadece bu hastalığa yakalananlara özgü hastane yapılmalıdır. Ayrıca hastalığın yok edilmesi için istisnasız herkesin aşı olması gerekmektedir.
- Naaşlar, tabutlar içerisinde kabristana taşınmalı, defin işleminden sonra tabutlar yakılmalı ve örtüler de temizlenmelidir.
- Kızıl ve kuşpalazı hastalıklarının ortaya çıktığı evler tespit edilmeli ve buralar fen usullerine göre temizlenmelidir.
- Her sokağın köşesine çeşme yapılmalıdır.

⁵⁶ İstanbul suları için bakınız: Davut Hut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İbb Kültür A.Ş. Yayınları, 2010, İstanbul; aynı müellif, "II. Abdülhamid'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair Politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul, 2017, 470-491.

- Sokakları genişletmek, her gün süpürmek, ara sıra yıkamak ve saray, mabet veya kilise olduğuna bakılmaksızın yıkılması gereken her türlü yapıyı yıkmak gerekir. Kaldırımlar mükemmel olmalıdır. Kalabalık ve pis yerlerdeki eski evler tereddütsüz yıkılarak yerine havadar ve sağlığa uygun evler yapılmalıdır.
- Belirli aralıklarla meydan ve umumi bahçeler yapılmalıdır. Yüksek katlı binaların yapımı yasaklanmalıdır. Lağımalar düzenli olarak temizlenmelidir. Her şey, lağımaya atılmamalı ve lağımalar denize akıtılmamalıdır.
- Salhaneler yerleşim yerleri ve köylerin dışında olmalıdır. Salhaneler şehir dışına yapılmalı kesilen hayvanların baytarlar tarafından denetimi gerçekleştirilmelidir.⁵⁷

Şehirde genel sağlığın temini noktasında gerekli inceleme, denetim ve uyarıları yapan kurumların başında Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu gelmektedir. Bir başmüfettiş ve çeşitli nitelikte müfettişlerden oluşan komisyonun görevlerini ihtiva eden 16 maddelik bir talimatname yayınlanmıştır. 1885'te neşredilen bu talimatnamenin;

- 4. maddesinde müfettişlerin temizlik ve sağlığa dair diğer konularda devamlı denetim yapacakları,
- 5. maddesinde genel sağlığa aykırı herhangi bir faaliyetin görülmesi durumunda müfettişlerin soruşturma açıp sonucunda rapor yazacakları ve raporları Tıbbiye Nezareti veya Tıbbiye Meclisi'ne verecekleri,
- 8. maddesinde kasap dükkânlarının teftiş edileceği belirtilerek uygunsuz etlerin (bozuk, kokmuş et, ölü ve hasta hayvan eti) tespiti durumunda etlere belediye tarafından el konulacağı,
- 10. maddesinde ise Ceza Kanunname-i Hümayunu ve Belediye Kanunu'nda yasaklanmış, genel sağlığa aykırı davranışta

⁵⁷ BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO) nr: 533/61, 17.12.1305 (Rumi)/01.03-1890.

bulunanlar hakkında müfettişlerin denetim yapacağı ve aykırı davranışlarda bulunanları ihbar edecekleri belirtilmiştir⁵⁸.

Tüm bu çalışmaların yapılması ve kurumların teşekkülünde etkili olan fikir -hiç şüphesiz- şehirde artan temizlik ve sağlık sorunlarıdır. Osmanlı yönetimi, İstanbul'da genel sağlığın temini ve hastalıkların engellenmesi noktasında müfettişler tayin etmiştir.

1885 yılı eylül ayında -ismi belgede belirtilmeyen- bir müfettiş İstanbul'da 4 günlük denetime çıkmıştı. Kantarcılar ve Hatapkapısı (Odunkapısı) bölgelerinde gerçekleşen teftişlerde, temizlikte hafif kusuru olan ticari mekânlar uyarılmıştı; ancak bünyesinde bir menfez veya pencere gibi hava akımını sağlayacak bir bölüm olmayıp bu yüzden içerisi çöp ve süprüntü dolan yerler (özellikle salhaneler) kapatılmıştır. Şehrin dar alandaki aritmetik nüfus yoğunluğu, bekâr odalarıyla dükkânlarda da görülmüş ve buralardaki fazla kişiler dışarı çıkarılmıştır. Ayrıca sabunhanelerin ağır kokusundan ötürü halkın sağlığını tehlikeye attığı görülerek bundan sonra sabunhanelerin şehir dışına çıkarılmasına karar verilmiştir.⁵⁹

1890'da bir başka müfettiş (sıhhiye müfettişi) şehirde denetim yaparak rapor oluşturmuştur. Buna göre; Sekizinci Daire-i Belediye tanzifat ameleli temizlik kurallarına dikkat etmemektedir. Paşabahçe'deki Şişehane adlı bölge kalabalık olmasına rağmen burada da temizlik kurallarına dikkat edilmemektedir.⁶⁰

Müfettişlerden bir diğeri de *Kimyager-i Hazret-i Şehriyari* unvanıyla tanınan Bonkowski Paşa'dır⁶¹. Bonkowski Paşa 1892'de yaklaşık üç gün boyunca Dersaadet ve Bilad-ı Selase Hıfzıssaha-i Umumiye Müfettişi" ve "Tanzifat-ı Fevkalade Müfettişi" unvanlarıyla bir dizi denetim faaliyetlerine girişmiştir.

⁵⁸ BOA, *DH.MKT*, nr: 84/13, 27.12.1310/12.7.1893; Yıldız, *Sıhhiye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.SH.)* nr: 2/9, 24.9.1302/07-07-1885; *A.DVN.MKL* nr: 27/11, 18.11.1302/29.08.1885.

⁵⁹ BOA, *Y.PRK.ŞH*, nr: 2/29, 20.12.1302/30.09.1885.

⁶⁰ BOA, *DH.MKT*, nr: 1781/36, 30.03.1308/13.11.1890.

⁶¹ Bonkowski Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Feza Günergun, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)," *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 229-252.

Bonkowski, Boğaziçi'nde bazı mahalleler, salhane, bakkal ve kasap dükkânlarını denetleyerek çevrede genel sağlığı bozabilecek dere ve mecraların temizlenmesi konusunda belediye yetkililerini uyarıyordu.

Daha sonra Çatladıkapı ve Kumkapı bölgeleriyle Yemiş ve Yağ İskelelerini denetleyen müfettiş, sonraki günlerde Kasımpaşa, Hasköy, Halıcıoğlu ve Balat mevkiilerini denetlemişti. Temizlik konusunda oldukça hassas olduğu göze çarpan Bonkowski, bölgedeki birtakım sinagogları, kiliseleri, okulları ve hatta evleri dahi teftiş etmiştir. Balat İskelesi'nin 15-20 m. uzunluğundaki körfezinde yoğun kokuların olduğunu müşahede eden Bonkowski, çözüm olarak da acilen bu bölgeye toprak dökülmesine karar vermişti. Kasımpaşa deresinin lağımlarla dolduğunu gördükten sonra ise bir an önce temizlik çalışmalarının yapılmasını istemiştir.

Böyle bir atmosferde, belediyelerin temizlik konusunda bir eksiği olmadığını ifade eden Bonkowski'nin "...Şu aralık biraz fedakârlıkta bulunulduğu surette umur-ı tanzifiyenin bir kat daha intizam kesb edeceğini..." ifade etmesi ise oldukça dikkat çekicidir.

Bonkowski, son 8- 10 yıldır şehre gelen muhacirlere yönelik geçici olarak yapılan barakaların da sağlığa zararlı olduğunu belirtmiş ve bu kişilerin ya taşraya yollanmasını ya da uygun yerlerde kalmasını ifade ederek raporunu tamamlamıştır⁶².

Koleranın ortadan kaldırılması için temizlik işlerinden sorumlu olan Bonkowski Paşa çözüm önerilerini Şehremaneti'ne de iletmişti; ancak önerileri oldukça masraflı olduğu için dikkate alınmamıştır. Ayrıca Paşa; Birinci, İkinci, Üçüncü, Altıncı ve Dokuzuncu Daire-i Belediye'lerde görevli bütün tanzifat amelesinin kendisine bağlanarak kolera ve temizlik konularıyla daha yakından ilgilenmek istemiş ve talebi kabul edilmiştir.⁶³

⁶² BOA, *İ.HUS*, nr: 1/12, 07.01.1310/01.08.1892.

⁶³ BOA, *A.MKT.MHM.*, nr: 593/13, 18.05.1311/27.11.1893; *İ.HUS*, nr: 18/48 07.05.1311/16.11.1893.

Bonkowski Paşa dışında İstanbul'un temizliğine dair farklı yabancı isimlerin de katkıları olmuştur. Dr. Şantimes (Chantemesse), Dezenfektör Öjen Mondragon⁶⁴ ve Mişel (Marius Michel) Paşa⁶⁵ bunlardan birkaçıdır.

Dezenfektör Öjen Mondragon 1893'te *tathirat ve tanzifata nezaret ve tathirat-ı fenniye* gibi gerekçelerle Paris'ten getirilmiş ve *tebhirhane* adlı dezenfeksiyon merkezlerinde bilimsel temizlik hakkında eğitim vermişti. Kendisiyle beş yıllık bir antlaşma yapılmış ve yıllık 20.000 frank maaş alması kabul edilmiştir⁶⁶.

Dr. Şantimes de kolera salgını yıllarında şehre gelerek İstanbul'da bir dizi faaliyette bulunmuştu. Şantimes'in konumuzla ilgili tarafı tavsiye niteliğindeki düşüncesidir: Şöyle ki, 1894'te Osmanlı Devleti, Paris elçiliği vasıtasıyla Fransa'da ilginç bir temizlik teknolojisinin geliştirildiğini saptamıştı. Hermit usulü olarak da bilinen bu yeniliğe göre; deniz suyu içerisinden elektrik, bir şekilde, geçirilerek sokaklar temizlenecek ve sulanacaktır. Konu hakkında son derece sınırlı bilgiye sahip olan Osmanlı idarecileri, Paris'te bulunan ve yakinen tanıdığı Dr. Şantimes'e danışmıştı. Dr. Şantimes'in olumsuz düşüncesi sonrası durum değerlendirilmiştir. Nihayetinde bu usulün oldukça yeni, masraflı olması ve Avrupa'da daha yaygınlık kazanmaması gerekçeleri dikkate alınarak Hermit usulünden vazgeçilmiştir⁶⁷.

İstanbul'da rıhtımların yapım imtiyazını elinde bulunduran Mişel Paşa ise 1895'te tanzifat mavnaları hakkında Osmanlı Devleti'ne teklifte bulunmuştur. Buna göre 3 ay içerisinde 4 şilep (yük gemisi) ve bir römorkörü 3150 lira bedelle yapacaktır. Fiyatı oldukça uygun bulan Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmiştir⁶⁸.

⁶⁴ Mesut Ayar, kitabında Şantimes ve Mondragon hakkında kapsamlı bilgi vermektedir.

⁶⁵ Mişel Paşa'nın faaliyetleri hakkında bakınız: Yasemin Nemlioğlu Koca, "Denizlerimizi Aydınlatanlar: Türkiye'de Fenerlerin Kuruluşu ve Gelişimi" *Journal of Eta Maritime Science (JEMS)*, 2018, 6(2), 103-117.

⁶⁶ BOA, *A.MKT.MHM.*, nr:593/18, 26.05.1311/05.12.1893; *İ.HUS*, nr: 18/57 21.5.1311/30.11.1893.

⁶⁷ BOA, Yıldız Hususi Maruzat (*Y.A.HUS*) nr: 294/41, 13.10.1311/19.04.1894.

⁶⁸ BOA, *BEO*, nr: 674-50482, 03.03.1313/24.08.1895; *İ.HUS*, nr: 40/82, 24.12.1313/06.06.1896.

Bonkowski'nin raporundan 7 yıl sonra (1899) Sıhhiye Nezareti'nden Sadaret'e hitaben kaleme alınan bir belge, şehrin çöp temizliği ve sağlık konusunda istenilen seviyede olmadığını bir kez daha göstermektedir. Belgede, şehirde bir süredir var olan humma-i tifo hastalığının aniden nüksetmesinde sokakların temizliğine asla dikkat edilmemesinin ve birkaç büyük cadde dışında diğer yolların temizlenmemesinin etkili olduğu belirtilir. Ayrıca şehrin temizliğinde adeta kangren olan lağımaların temizliği sırasında açılan çukurlara kireç atılmaması ve çukurların açık bırakılmasının hastalıkların ortaya çıkmasında etkili olduğu vurgulanmıştır⁶⁹.

Çöp konusunda şikâyet mercii Şehremaneti olmuştur. Şikâyetlerin çoğu imam, bölge halkı, muhtarlar ve muhtelif kamu kurumları tarafından yapılmıştı; fakat Şehremaneti, İstanbul'un çığ gibi büyüyen çöp sorunu karşısında oldukça yetersiz kalmıştır. Şikâyetlerin birçoğunda "Emanet'e (Şehremaneti) vukubulan müracaatın semeresi görülemediği"⁷⁰ şeklinde ifadelerin varlığı, yetersizliğe açık bir işarettir. Kolera ve çeşitli hastalıkların artış gösterdiği 1892'ye gelindiğinde ise İstanbul'un birçok noktasında beledi faaliyetlerin aksadığı ve çöplerin kaldırılmasının da bu doğrultuda gerçekleşemediği kaynaklara yansımıştır. Şehremaneti'nin yetersizliği üzerine Dahiliye Nezareti'nden yardım istenerek şehirde denetim yapmaları istenmişti⁷¹.

Şehremaneti ve diğer belediye kurumlarının çöp temizliğinde yetersiz kalmasında, kurumsallaşmamış yapısı etkili olduğu kadar yaşamış olduğu ciddi ekonomik zorluklar da etkili olmuştur. Örneğin; 1893'te şehirde çöp dökmek için açılan çukurların su kanalı masrafı 30.000 lira, şehirdeki genel temizlik masrafı ise 42.000 liradır. Şehremaneti'nin 1893 yılı geliri ise 180.000 liradır. Rakamlar incelendiğinde gelir gider dengesinde ciddi bir tutarsızlık olduğu göze çarpmaktadır. Bütün beledi işleri uhdesine alan bir kurumun sadece 2 beledi faaliyet için ödeyeceği tutarın 72.000 lira olması, yaşayacağı ekonomik zorluklara basit bir örnektir⁷².

⁶⁹ BOA, A.MKT. MHM. nr: 597/17, 21.12.1316/02.05.1899.

⁷⁰ BOA, BEO, nr:43/3200, 09.01.1310/03.08.1892.

⁷¹ BOA, BEO, nr:30/2170 15.12.1309/11-7-1892; İ.DH. nr: 1283/101026, 15.12.1309/11.07.1892.

⁷² BOA. İ.DH. nr:1307/34, 25-2-1311/07.09.1893.

Belediye örgütleri bu dönemde sınırlı bir bütçeye sahipti ve ülkedeki ekonomik zorluklar da göz önüne alındığında sahip oldukları bütçeyi, daha önemli ve öncelikli beledi faaliyetlere aktarmak zorundaydılar. Bu durum haliyle temizlik işlerine sekte vurmakta ve şikâyetleri de beraberinde getirmekteydi. Bunun üzerine ilave tedbirler alınarak Şehremaneti'ne ek gelirler bulunmuştur. Bu ilave gelirlerin başında ise İstanbul emlak vergisinin %10'luk kısmı gelmektedir. 1886'da Şehremaneti'ne Hicri 1300 ve 1301 yıllarının emlak vergisi bakayasının %10'luk kısmının verilmesi kararlaştırılmıştı; ancak bu da yeterli olmayınca ileride yapılacak tahvil satışında elde edilecek gelirin %10'luk kısmının Emanet'e verilmesine karar verilmiştir. Fakat verilen bu miktarlar Şehremaneti'ne bir türlü yeterli gelmemektedir. Aynı yıl Şehremaneti, sergi bedeli adıyla alınan paranın temizlik işlerine aktarılmasını talep etmiş; ancak bu talep kabul görmemiştir.⁷³

Şehremaneti'nin sıkıntıları sadece ekonomik alana münhasır değildi. II. Abdülhamid döneminin meşhur simalarından Şehremini Rıdvan Paşa, temizlik işleri konusunda *Emanet*'in elinden geleni yaptığını belirtmesine rağmen Bâbiâli ve şehirdeki diğer belediye dairelerinin faydası olmadığını bilakis zorluk çıkardığını vurgulamaktadır. Babialı ile birçok konuda uyuşamayan Paşa, şehirdeki lağımların kapatılması ve Şehremaneti'ne ek gelir bulunması konusunda Babialı ile ciddi problemler yaşamıştır⁷⁴.

Koleranın tekrar nüksettiği 1892'den itibaren bu zorluk daha fazla hissedilir olmuştur. Koleranın yarattığı kriz ortamının maddi zorluklarla birleşmesi Şehremaneti'ni yeni gelir kaynakları arayışına sevk etmiştir. Bunun üzerine Hicri 1308 yılının emlak vergisinin %15'lik kısmı, 1300-1307 yılları arası emlak vergisi bakayasının %30'luk kısmı ve yarıda kalan inşaatlardan arta kalan paraların Şehremaneti'ne temizlik işleri için aktarılmasına karar verilmiştir⁷⁵. 1 yıl sonra (1893) alınan bir kararla Şehremaneti'nin Emlak vergisindeki payı %15'ten %50'ye çıkarılmıştır⁷⁶.

⁷³ BOA, *DH. MKT.* nr:1376/61, 09.02.1304/07.11.1886; *DH. MKT.* nr:1383/59 11.03.1304/08.12.1886.

⁷⁴ BOA, *Y.PRK.ŞH.* nr:4/2, 08.01.1310/02.08.1892.

⁷⁵ BOA, *BEO,* nr: 35/2609, 24.12.1309/20.07.1892; *BEO,* nr:37/2750, 27.12.1309/23.07.1892.

⁷⁶ BOA. *İ.DH,* nr: 1307/34, 25.02.1311/07.09.1893.

Ayrıca 1893'te Altıncı Daire-i Belediye'de temizlik işleri adeta durma noktasına gelmişti. Öyle ki sokaklardan geçmenin mümkün olmadığı kaynaklara yansımıştır. Bu nedenle Şehremaneti'nin Altıncı Daire-i Belediye'ye 40.000 kuruş vermesi istenmiştir⁷⁷ ancak yeni bir gelire şiddetle ihtiyaç duyan Şehremaneti'nin Altıncı Daire'ye 40.000 kuruş vermesinin imkânsız olduğu düşünülmektedir. Aynı yıl Şehremaneti'ne temizlik ve sağlık işleri için yapacağı masrafa karşılık 4.700 liranın verilmesi bu ifadeyi doğrular niteliktedir⁷⁸.

Şikâyetlerin bir kısmı çöp toplamakla görevli tanzifat amelelerine yöneliktir. Birçok farklı örnekte; tanzifat amelelerinin sokaklarına gelmemesiyle sokakların uzun süre kötü kokmasından⁷⁹ ve tanzifat vergisi verilmesine rağmen sokakların temizlenmemesinden⁸⁰ dem vurulmaktadır. Tanzifat amelesinin aracına çok fazla çöp koyması sebebiyle çöplerin bazılarının sokaklara döküldüğü ve kötü kokuların tekrar yayılmaya başlaması da diğer şikâyetler arasındadır⁸¹. Şikâyetler sonrasında ilk olarak 1893'te adım atılmıştır. Buna göre, sayısı yaklaşık 1000 olan tanzifat amelesi sayısı 150 kişi daha arttırılmış, 1894'te ise geçici tanzifat ameleleri istihdam edilmiştir⁸².

Tanzifat ameleleri birkaç farklı faaliyetiyle de gündeme gelmiştir. Örneğin; Fatih'te Mehmet Tahir adlı bir tanzifat amelesi, şahit olduğu cinayet hadisesini yetkililere ihbar etmiş ve ihbariye adıyla 2000 kuruş para almıştı⁸³.

Tanzifat ameleleriyle ilgili bir diğer konu ise oldukça dikkat çekicidir. Ermenilerin 1890'lardan itibaren İstanbul'daki tedhiş/terör faaliyetlerini arttırması, şehrin gece gündüz denetlenmesi fikrini oldukça güçlendirmiş ve gece denetimleri sırasında bekçilerin yanında tanzifat amelesi, belediye çavuşları ve müfettişlerinin bulunmasına karar verilmişti. Nitekim 1896'dan

⁷⁷ BOA, BEO, nr: 158/11784, 03.08.1310/20.02.1893; Y.A.HUS, nr:270/41 08.08.1310/25.02.1893.

⁷⁸ BOA, Y.A.HUS, nr:279/198, 28.02.1311/10.09.1893.

⁷⁹ Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.*, 355, 589.

⁸⁰ Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 487.

⁸¹ Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 588.

⁸² BOA, Yıldız Mütenevvi Evrak (Y.MTV. nr: 112/25, 03.07.1312/31.12.1894; İ.DH. 1307/34, 25.02.1311/07.09.1893.

⁸³ BOA, DH.MKT. nr: 1504/17, 14.08.1305/26.04.1888; DH.MKT, nr: 1511/102, 27.09.1305/07.06.1888.

itibaren 357 tanzifat amelesi, bekçilerin yanında gece devriyesine çıkmaya başlamıştır⁸⁴. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bahsedilen dönem şehirde temizliğe dair şikâyetlerin arttığı bir dönemdir. Siyasi sâiklerden ötürü böyle bir kararın alınması, sayısı zaten yetersiz olan tanzifat amelesine ek iş yükü getirmiştir. İşte bu durum, sürekli şikâyetlere konu olan ve yetersizliğinden dem vurulan temizlik işlerinin daha da aksamasına neden olmuştur.

Sonbahar gelmeden önce çevresinde çöp veya kötü kokuların olmasını istemeyen İstanbul halkı, sokakların temiz olmamasından şikâyet etmektedir. Bu yüzden yeni bir hastalığın ortaya çıkmasından korkan halk, Ağustos 1879'da Şehremaneti'nden yardım istemişti. Şehremaneti'nin bu tarz şikâyetlere karşı kullandığı yöntemlerin başında *tenbihat-ı şedide ve müessire* gelmektedir⁸⁵.

Çöp ve kötü kokuya neden olan şikâyet konuları ise birbirinden farklı ve bir o kadar da ilgi çekicidir:

- Salhane ve debbağhanelerin çöpleri ile etrafa yaydıkları katlanılması zor kokular,
- Çöp etkisiyle kirlenen sular,
- Lağım sularının denize akıtılması, lağım tıkanıklıkları sonrası sokak ve evlerdeki pis kokular, açık bırakılıp temizlenmeyen lağımlar,
- Çöp yüzünden oluşan çeşitli hastalıklar,
- Boş arsalara dökülen çöpler ve buralarda yapılan tuvaletler,
- Bekar odaları ve kahvehanedeki erkeklerin boş arsalara tuvaletlerini yapmaları sebebiyle oluşan kötü kokular,
- Hastanelerden gelişigüzel bir şekilde etrafa atılan tıbbi atıklar,
- Hayvan dışkıları,
- Çürümüş meyve ve sebzeler,
- Bazı medrese, türbe ve cami tuvaletlerinden gelen ağır kokular ile buralarda birikmiş çöpler.

⁸⁴ BOA, Dahiliye Muamelat (DH.TMIK.M) nr: 26/71, 17.08.1314/21.01.1897.

⁸⁵ BOA, DH.MKT. nr:1327/59, 24.08.1296/13.08.1879; Basiretçi Ali Efendi, a.g.e. 411.

Çöp ve ortaya çıkan pis kokuların ortadan kaldırılma yöntemleri ise şunlardı:

- Sokak ortası veya boş yerlerde çukur kazarak çöpleri buralara atma ve üzerlerine kireç dökme,
- Çöpleri boş arsalara dökme,
- Kaldırım yapma,
- Çöple kaplı arsaları çöplerden arındırıp bahçe haline getirme,
- Boş arsalara duvar ya da tahta perde çekme,
- Bazı sokakları yıkama,
- Tanzifat ameliyesi sayısını artırma.

Aşağıda, İstanbul halkının çöp ve temizlik konusunda yaşadığı farklı tecrübeleri göstereceğiz. Bahsedilecek örneklerden ilki uzunca bir süre herhangi bir alana çöp atılarak çöp kokusunun oldukça artması ve bu durumun şikâyet konusu haline gelmesidir.

Fener Meydanı, bu dönemde çöplerin biriktirildiği yerlerden birisiydi. Yöre halkı, çöplerini buraya atmakta ve çöpler her gün sahile yanan bir mavna vasıtasıyla Sarayburnu açıklarından denize dökülmekteydi; ancak çöplerin uzunca bir süre toplanmaması üzerine bölgede 1890'da ağır çöp kokusu oluşmuştur. Bu kokunun oluşmasından sonra Fener Rum Patrikhanesi'nin çöplerden ötürü manzaranın pek çirkin olduğu yönündeki beyanati üzerine temizlik görevlileri uyarılmıştır⁸⁶.

1892'de Langa'da Kâtipkasım mahallesinde yaklaşık 40 yük arabası, atlarıyla birlikte sokak ortasında uzun süre kalmışlardı. Bundan dolayı oluşan kötü kokunun ortadan kaldırılması için mahalle halkı tarafından dilekçe verilmesine ise Şehremaneti geri dönüş yapmamıştı. Konunun bu defa Bâbîâli'ye intikali sonrası Sadaret'ten Şehremaneti'ne yazı yazılmıştır⁸⁷.

1893'te Kumkapı'da boş bir arsaya atılan çöplerin oluşturduğu kötü koku, şikâyet konuları arasındaydı. Kumkapı İskelesi'yle Cünciye Meydanı arasındaki tren güzergahında boş bir arsa, adeta çöplük haline gelmişti. Şehir

⁸⁶ BOA, *DH.MKT.* nr:1714/6, 12.08.1307/03.04.1890; Bu bölgede çöplerin yoğun bir şekilde kokmasında, bölgeye aşırı derecede atılan kemiklerin etkisi vardı. Ayrıntılı bilgi için: Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 300.

⁸⁷ BOA, *BEO*, nr:43/3200, 09.01.1310/03.08.1892.

içinde kalan bir yerin çöplük haline gelmesi doğal olarak çevre halkının şikâyetine neden olmuştur. Farklı tarihlerde şikâyetler yapılmasına rağmen bir sonuca ulaşılammıştır⁸⁸.

Yine 1893'te Bayezid Meydanı'nda Seraskerlik civarında bazı boş arsalar çöplük haline gelmişti. Boş arsalar, önemli bir mevkide olması sebebiyle buralardaki çöpler toplanmış ve temizlenmiş arsalar Hadâik-i Hümayun'dan (padişah bahçeleri) çam ile başka ağaç fidanlarının getirilerek dikilmesi kararı alınmıştır⁸⁹.

Kadıköy Moda Caddesinde çöpler, yangın mahallinde çukur açılarak buraya gömülmekteydi. Ancak bölgedeki diğer aralarda çöplerin birikmesi ve temizlik görevlilerinin bu konuda kayıtsız kalması üzerine 1893'te durum Şehremaneti'ne bildirilmiştir⁹⁰.

Kadıköy'le ilgili kaynaklara yansıyan diğer şikâyetler de şunlardı: 1892'de sütçülerin beslediği ineklerin dışkıları uzun süre kaldırılmayınca, etrafta yoğun kokular hâsıl olmuştu. Bazı bostan kuyularının yüzeyi – bakımsızlıktan ötürü- yosun bağlamış olup bu durum kötü kokulara neden olmaktadır. Ayrıca vahşi hayvanların bakımından sorumlu olan kişilerin hayvanlara verdikleri yiyecekler etrafta çöplerin oluşmasına ve kötü kokuların yayılmasına neden olmaktadır. Keza bölgedeki birçok dükkânda ve dükkanların üzerinde bulunan bekar odalarında temizliğe dikkat edilmemektedir. 1893'te gerçekleşen bu olay, Şehremaneti'ne de bildirilmiştir⁹¹.

Kadıköy'ün tarihî semtlerinden Kızıltoprak, Göztepe ve Erenköy'deki köşklele bağların kenarına birer çukur kazılarak etraftaki çöpler buraya dökülmüş ve bu şekilde çöplerden kurtulmak istenmişti. Ancak 1890'da gerek çöplerin zemine yakın gömülmesi gerekse üzerine kireç atılmaması gibi sebeplerden ötürü bahsi geçen bölgelerde yine çöp kokusu oluşmuştur⁹².

⁸⁸ BOA, DH.MKT, nr:136/82, 09.03.1311/20.09.1893.

⁸⁹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) nr:88/39, 25.07.1310/12.02.1893.

⁹⁰ BOA, DH.MKT. nr:184/9, 09.06.1311/18.12.1893.

⁹¹ BOA, DH.MKT. nr:1976/65, 28.12.1309/24.07.1892; DH.MKT. nr:178/32, 27.05.1311/06.12.1893.

⁹² BOA, DH.MKT. nr:1749/112, 25.12.1307/12.08.1890.

1892’de Sirkeci Rüsumat Müdürlüğü girişinde var olan barakalar, kavun ve karpuz satması için bölge esnafına kiralanmıştı. Fakat gerek esnafın gerekse ahaliden diğer kişilerin kavunla karpuz çöplerini etrafa atması ve çürümüş kavunların varlığı, çevrenin pislenmesine neden olmuştur. Gelen şikâyetler sonrası Şehremaneti’nin girişimleriyle Sirkeci İstasyonu ve Eminönü’nde kavun karpuz satılan yerlerdeki 300 adet çöp Haliç’e dökülmüştür⁹³. Ayrıca pazar alanlarında yerlere çöp atılmasını engellemek için üzeri kapaklı fıçı oluşturulmuş ve pazar alanlarına bu fıçılar konulmuştur. Oysa bu kurala Kasımpaşa sergi yerinde uyulmamaktadır. Ayrıca ruhsatsız olan Kasımpaşa sergi yeri kapatılmak istenmiş; ancak Bahriye Nezareti’nin onlara izin vermesi sebebiyle Şehremaneti bir şey yapamamıştır⁹⁴.

1900’de Davutpaşa’da boş bir arsaya, civardaki birçok mahallenin çöpi atılmaktaydı. Bu çöpler bir süre sonra yoğun kokulara neden olunca yeni bir karar alınmış ve buradaki çöpler artık Yedikule, Belgradkapı ve Edirnekapı’da açılacak çukurlara gömülecekti; ancak bu karara rağmen çöplerin yine de bölgeye dökülmesi civardaki mahalleliyi oldukça kızdırmıştır. Bu mahallelerin başında Kasap İlyas Mahallesi gelmektedir⁹⁵.

Bölgenin kesim yeri olarak kullanılması bir başka ifadeyle kaçak hayvan kesimi de çöp birikimine ve ağır çöp kokularına neden olmaktadır. Bu durum da şikâyetleri beraberinde getirmekteydi.

Şehir içinde hayvan kesimi yasak olmasına rağmen Bayezid’de geceleri birçok koyunun kasap dükkânlarında kesildiği ifade edilmiştir. Ayrıca şehre hayvanlarıyla gelmek zorunda kalan muhacirler, hayvanlarını kasaplara satarak geçimini sağlamaya çalışmışlardır. Bu sırada kasaplar, şehir içinde hayvan kesiminin yasak olduğunu bilmelerine rağmen, hayvan kesimine devam ederek *sıhhat-ı umumiye*(kamu sağlığı)yi tehlikeye atmışlardı⁹⁶.

1893’te Tahtakale semtinde Acemlerin (İranlıların) salhane olarak kullandığı yerin kötü kokması üzerine halk durumdan oldukça rahatsız

⁹³ BOA, *DH.MKT.* nr:2006/16, 06.03.1310/26.12.1892.

⁹⁴ BOA, *Y.PRK.ŞH.* nr:4/66, 08.02.1311/07.09.1893.

⁹⁵ BOA, *DH.MKT.* nr: 2375/18, 20.03.1318/18.07.1900.

⁹⁶ Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 621, 671,672.

olmuş ve şikâyetleri neticesinde bölgeye *memur-ı mahsus* gönderilerek salhane ve etrafı temizlenmeye çalışılmıştır⁹⁷.

Boş arsaların tuvalet ihtiyacının giderildiği yerler olarak kullanılması da çöp birikimine ve kötü kokulara neden olmaktaydı. Laleli'de Koska caddesinde birer adet ev ile dükkânın yıkılması ve buraların etrafına set çekilmemesi sebebiyle bölgeye birçok çöp atılmıştı. Etraftaki dükkânların abdesthanesi olmaması üzerine çevredeki dükkânlar burayı adeta abdesthane-i umumi (umumi tuvalet) olarak kullanmış ve bölgede oldukça fazla pis kokular oluşmuştu. Bunun üzerine, bölge halkı arsalara tahta perde veya duvar çekilmesini talep etmiştir⁹⁸.

1893'te Yerebatan semti Lala Hayrettin Paşa mahallesindeki bekar odaları ve kahvehanelerdeki bazı kişiler, etraftaki boş arsa ve kahve bahçelerine tuvaletlerini yapmaktaydı. Bu durum, katlanılması güç kokuların etrafa yayılmasına neden olmuştu. Gerek bölge halkı gerekse arsaların yakınlarında bulunan Askeri Rüşdiye Mektebi Müdürlüğü tarafından bu konu şikâyet edilerek arsaların etrafına tahta perde çekilmesi talep edilmiştir⁹⁹.

Günümüzde Vatan Caddesi'nin bir kısmını ihtiva eden Yenibahçe Çayırı'nda tuvaletleri olmayan Kıptilerin çayır ve etrafına tuvaletini yaptığı kaynaklara yansımıştır. Yine İnhisar (Tekel) İdaresi'nin tam karşısındaki boş arsada gelip geçenlerin abdest bozdukları ve bu sebepten ötürü bölgenin kötü koktuğu da yine kaynaklara yansıyan bir diğer durumdur¹⁰⁰.

Son olarak bazı altyapı yetersizlikleri de çöp kokusuna ve şikâyetlere neden olmaktaydı. Örneğin, Kadırga'da bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane karşısındaki meydanda yeterli altyapı olmadığından yağmur suları bölgeden gitmemekte ve kum, toprak ve sair çöplerle birleşince de etrafa kötü kokular yaymaktaydı. Bu duruma set çekilmesi için 1899'da yakın çevrede yapımı devam eden kaldırımların bölgeye kadar uzatılarak hastalıkların önüne geçilmesi kararı alınmıştır¹⁰¹.

⁹⁷ BOA, *DH.MKT.* nr:128/37, 25.02.1311/07.09.1893.

⁹⁸ BOA, *MF.MKT.* nr:15/23, 09.01.1310/03.08.1892.

⁹⁹ BOA, *DH.MKT.* nr: 135/42, 05.03.1311/16.09.1893.

¹⁰⁰ Basiretçi Ali Efendi, *a.g.e.* 300, 497.

¹⁰¹ BOA, *BEO.* nr:1309/98135, 05.01.1317/16.05.1899.

Cağaloğlu'nda İran Elçiliği ve Duyun-ı Umumiye binası karşısında özel bir hastane açılmıştı. Hastanenin lağımının tıkanması üzerine bu lağım 1900'de temizlenmiştir. Ancak lağımdan çıkan bez pamuk gibi atıklar hastane görevlileri tarafından sokak ortalarına ve evlerin kenarlarına atılmıştı. Durumun öğrenilmesi üzerine hastaneye talimat verilerek tıbbi atıkların dışarı atılmayıp yakılması ve evlerin kenarlarına çöp atılmaması istenmiştir¹⁰².

2.3. İstanbul Sahillerinde Çöp Sorunu Ve Temizlik Hizmetleri

İstanbul'un çöpleri ekseriyetle tanzifat arabaları ve çeşitli çöp toplama vasıtalarıyla önceden belirlenmiş tanzifat (süprüntü) iskelelerine getirilir ve iskelelerden mavnalara yüklenerek Ahırkapı ve Kız Kulesi açıklarından Marmara Denizi'nin güçlü akıntılarına bırakılırdı. Sistematik çöp imhası ise söz konusu değildi.

İstanbul'un farklı semtlerinde çok sayıda süprüntü iskelesi (çöp döküm merkezi) bulunmaktaydı. Süprüntü iskeleleri özellikle ve öncelikle nüfusun yoğunlaştığı bölgelerde temerküz etmiştir. Bu iskeleler; Kasımpaşa, Yenikapı, Tersane-i Amire, Beşiktaş, Üsküdar, Eyüp, Sarayburnu, Hasköy, Balat, Fener, Cibali, Unkapanı, Galata, Balıkpazarı, Odunkapısı, Yemiş, Davutpaşa ve Çatladıkapı'da bulunmaktaydı.

Birçok sebepten ötürü süprüntü iskelelerinde çöpler birikmiştir. Çöplerin sahil şeridinde birikmesinde Şehremaneti'nin yetersiz kalması en başat sebeplerden biridir. Özellikle 1890'lara gelindiği ve iskelelerin yoğun çöp kokusuyla kavrulduğu bir dönemde Şehremaneti'ne aynı konularda şikâyetlerin gelmesi söz konusudur. Bu noktada Kumkapı ve Kasımpaşa İskeleleri en başat örnekler arasında yer almaktadır.

Ekonomik sıkıntılar, sahillerdeki çöplerin temizliğinde de etkili olmuştur. Tanzifat amelesi adlı temizlik görevlilerinin ücretlerini alamamaktan ötürü iş bırakmaları, mavna masrafı ve süprüntü iskelesi yapımının uzun yıllar devam etmesi, maddi sıkıntıların getirdiği sorunların başında gelmektedir. Maddi sıkıntılardan dolayı bazı yerlerde çöpler uzunca bir süre toplanamamıştır.

¹⁰² BOA, *DH.MKT.* nr: 2311/117, 27.10.1317/28.02.1900.

Sahillerin çöplerle dolmasında kıyıya paralel lağımlar ve salhanelerin varlığı da etkiliydi. Ayrıca bazı kesimlerde akıntının ters istikamette seyretmesi ile kıyı bölgelerinde güçlü dalgaların varlığı, çöplerin sahilden uzaklaştırılmamasına ve sahil şeridinin çöplerle dolmasına neden olmuştur. Bu durum sahilde pis kokuların yoğunlaşmasına sebebiyet vermekteydi¹⁰³.

Çöplerin sahil şeridinde birikmesinde bazı kişilerin çevre temizliğine karşı kayıtsız kalmaları da etkili olmuştur. Sahil kenarında evi olan hane halkı ve bazı temizlik görevlileri kurallara aykırı olarak denize çöp atmışlardır. 1886'da Şehremaneti'ne ulaşan bir şikâyet metninde Marmara Denizi'ne kıyısı olan çeşitli yerleşim yerlerinde çöplerin sahil kenarına atılmasından söz edilmektedir¹⁰⁴. Daha sonra Şehremini Rıdvan Paşa 1893'te denize çöp dökülmesini kesin bir dille yasaklamış ve daha önce çöpleri alınamayan Boğaziçi mahallelerine tanzifat arabalarının gönderileceğini ve ilgili belediyelerin mavnaya kiralararak çöpleri Ahırkapı'dan denize döküleceklerini ifade etmiştir¹⁰⁵.

Keza sahilden belirli bir mesafe kat edilmeden mavnalardan çöplerin dökülmesi, çöplerin sahil şeridinde birikmesinde etkili olmuştur.

Tüm bu gelişmeler sonucunda bazı kıyı bölgeleri aşırı çöp dökülmesinden ötürü bu yükü kaldıramamış ve bu durum, yöre halkının yoğun çöp kokularına maruz kalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak bazen bu bölgelere çöp dökümü yasaklanmış ve bazen de süprüntü iskelelerinin yeni yerlere taşınmasına karar verilmiştir.

Çöplerin sahilden uzak kesimlere dökülmesi için çöp mavnaları kiralanmış ve satın alınmıştır. Burada dikkat edilen husus cüzi miktar ve ehven baha (fiyat) ile mavnaya kiralanmasıdır. Sahillerde biriken çöplerin temizliği için dubalar da kiralanmıştır. Her iki kiralama türünde de *müteahhit* adlı temizliği üstlenici kişiler yer almıştır¹⁰⁶.

Örneğin; 1868'de Zaptiye Nezareti 7 adet mavnaya kiralanmış ve mavnalar vasıtasıyla Üsküdar ve Beşiktaş'taki çöplerin akıntıya dökülmesi sağlanmıştı. Keza çöp yoğunluğundan dolayı Tersane-i Amire İskelesi'ne çöp dökümü

¹⁰³ BOA, DH.MKT. nr:123/24, 01.03.1311/12.09.1893.

¹⁰⁴ BOA, DH.MKT. nr: 1387/37, 28.03.1304/25.12.1886.

¹⁰⁵ BOA, İ.DH. nr:1307/34, 25.02.1311/07.09.1893.

¹⁰⁶ BOA, İ.DH. nr:474/31813, 03.01.1278/11.07.1861.

yasaklanmış ve oldukça kirlenen bu iskelenin temizliği için –emlak vergisinin bir kısmıyla- dubalar ve bir adet vapur alınmıştı¹⁰⁷.

Mavnalar çoğu zaman iyice dolduktan sonra hareket edip çöplerini boşaltırken bazen tam dolmadan da hareket etmekteydiler. Beşiktaş İskelesi'nin çöp kokusuna derin bir şekilde maruz kaldığı 1893'te mavna tam dolmadan denize açılmış ve görevlilere mavnaların daima temiz tutulması talimatı verilmişti. Mavnanın temizliği sorunu Büyükada'da da yaşanmıştır. Aynı yıl Büyükada'da deniz hamamları yakınında bulunan süprüntü mavnasının temizliğine dikkat edilmemesi sonucu etrafa yoğun çöp kokuları yayılmıştı. Bu sorunun çözümü için Şehremaneti'ne defalarca uyarılar yapılmasına rağmen bir çözüme ulaşılamamıştır¹⁰⁸.

Sahillerin temizliği ve çöplerin açıklara dökülmesi için "tarak duba" ile "müteharrik duba"lar kullanılmıştır. 1867 tarihli bir belgede bazı limanların temizliğinde tarak dubaların kullanıldığı bilgisi yer almaktadır¹⁰⁹. Ayrıca 1869'da İngiltere'den iki adet duba satın alınmıştı¹¹⁰.

II. Abdülhamid döneminde sahillere yönelik çöp şikâyetleri ve bu doğrultuda temizlik faaliyetleri artınca mavnalar yoğun bir şekilde çalışmıştır; ancak mavnaların bazen hava muhalefeti sebebiyle görevini yerine getirememesi sahillerin kirlilik derecesini arttırmış ve 1895'te bu amaçla 4 adet müteharrik dubanın Tersane-i Amire'de yapımı kararlaştırılmıştı¹¹¹.

Aşağıda, İstanbul sahillerinin çöp konusundaki tecrübelerini farklı örneklerle irdeleyeceğiz. Burada karşımıza Hasköy, Davutpaşa, Çatladıkapı, Kumkapı ve Kasımpaşa İskeleleri çıkmaktadır.

Haliç dahilindeki Hasköy İskelesi çöplerin biriktiği yerlerden birisi olup çöp kokularının yoğunlaşması sonrasında şikâyetlere konu olmuştur. 1873'te bölgede bulunan İngiliz vatandaşları dahi bu kokunun ortadan kaldırılması için çöplerin temizlenmesini talep etmişti¹¹². Ayrıca iskele aşırı yoğunluk

¹⁰⁷ BOA, A.MKT.MHM. nr:427/95, 11.08.1285/27.11.1868.

¹⁰⁸ BOA, DH.MKT. nr: 120/10, 13.02.1311/26.08.1893; DH.MKT. nr:120/11, 13.02.1311/26.08.1893.

¹⁰⁹ BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL.) nr:799/46, 22.02.1284/25.06.1867.

¹¹⁰ BOA, İrade Hariciye (İ.HR.) nr: 241/14290, 27.08.1286/02.12.1869.

¹¹¹ BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.) nr:76/12, 29.01.1313/22.07.1895.

¹¹² BOA, A.MKT.MHM. nr:452/35, 17.02.1290/16.04.1873.

nedeniyle harap olmuş ve 6300 kuruş masrafla Ohannesoğlu Kalfa'ya tamir ettirilmesine karar verilmişti¹¹³.

Davutpaşa İskelesi'ne uzun yıllar gelişigüzel çöp dökülmesi sonrası bölgeye çöp dökülmesi yasaklanmıştı. Bölgedeki çöplerin kaldırılması için Davutpaşa İskelesi'ne bir köprü yapılmış ve Salapurya adlı ticari gemi getirilmişti; ancak bölgede dalgaların güçlü olması sebebiyle çöpler denize dökülmüştür¹¹⁴.

Ayrıca bölgenin ana tanzifat iskelelerinden biri olması yöre halkını da oldukça huzursuz etmiştir. Bazen çöpler, iskeleye getirilmeden önce sokaklara dökülmüş ve bu durum oldukça ileri bir seviyeye gelince Langa-i Kebir (Büyük Langa) halkı, 2 adet doktor raporu ve 100 kadar imzayı kapsayan dilekçelerini 1890'da yetkililere sunarak çözüm aramaya çalışmışlardı¹¹⁵.

Çöp kokularına dair şikâyetlerin arttığı bu dönemde başka yerlere tanzifat iskelesi yapımı kararı alınmıştı. Gerek şikâyetlerde gerekse bu kararların alınmasında bölge esnafı da etkili olmuştur. Örneğin; Limon İskelesi adlı mahalde var olan mavnaların varlığı bölge ticaretini sekteye uğrattınca limoncu esnafı bu durumu şikâyet etmişti. Alınan karar sonrası buradaki çöplerin yarısının Çatladıkapı'ya yarısının da Odunpazarı'na taşınmasına karar verilmiştir. Ancak Odunpazarı İskelesi sadece ticari faaliyetlere mahsustu. Dolayısıyla esnafın şikâyeti üzerine 1891'de çöplerin tamamının Çatladıkapı'ya taşınması kararlaştırıldı¹¹⁶.

Keza Yemiş İskelesi'nde bulunan mavnaların 7-8 saat gibi uzun bir sürede orada beklemeleri etrafa kötü kokuların yayılmasına ve Balmumcu esnafının şikâyetlerine neden olmaktadır. Nitekim Balmumcu esnafı 1886'da buradaki çöplerin Çatladıkapı'ya taşınmasını talep etmiştir¹¹⁷.

Sahildeki çöp kokularının ve şikâyetlerin arttığı yerler arasında Çatladıkapı, Kumkapı ve Kasımpaşa İskeleleri ilk sıralarda gelmektedir. Şikâyetler sonucu sahillerde genel bir denetim yapılmış ve birçok yerde çeşitli

¹¹³ BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD) nr:101/6047, 12-1-1308/28-8-1890; DH.MKT. nr:1760/115, 28.01.1308/13.10.1890.

¹¹⁴ BOA, DH.MKT. nr:1764/38, 09.02.1308/24.09.1890.

¹¹⁵ BOA, DH.MKT. nr:1855/38, 17.12.1308/24.07.1891.

¹¹⁶ BOA, DH.MKT. nr:1380/1, 25.02.1304/23.11.1886.

¹¹⁷ BOA, DH.MKT. nr:1366/54, 20.12.1303/19.09.1886.

çöplerle salhanelerden atılan hayvan leşlerine rastlanmıştır. Çatladıkapı İskelesi'nin tıpkı Davutpaşa İskelesi gibi ana tanzifat iskeleleri başında gelmesi yöre halkının şikâyetlerini arttırmıştır. Bölgenin çöp naklinde sıklıkla kullanılıyor olması sokak aralarının çöplerle dolmasına, evlerin toz ve topraktan dolayı oturulamaz hale gelmesine ayrıca kaldırımların tahrip olarak çöp arabalarının kırılmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 1892'de Çatladıkapı halkı Dâhiliye Nezareti'ne başvuruda bulunarak başka bir bölgeye tanzifat iskelesinin yapılmasını istemişlerdi; ancak bu durumun oldukça masraflı olacağını düşünen yetkililer çözüm olarak temizlik görevlilerini uyarmak ve çöplerin üzerine moloz ile toprak dökerek kokuyu hafifletmek gibi yüzeysel tedbirler almışlardı¹¹⁸.

Kumkapı İskelesi de şikâyetlerin yoğunlaştığı mekânlardan biriydi. Şikâyet nedeni ise bölgenin, şehrin temel çöp döküm merkezlerinden biri olmasına rağmen bölgede çöp mavnasının bulunmamasıydı. Bu durum çöplerin Marmara Denizi açıklarına dökülmesini engellemekte ve Kumkapı İskelesi'nde çöp kokusunun genel sağlığı bozacak dereceye yükselmesine neden olmaktaydı. Bunun üzerine 1889'da Kumkapı halkı, sorunu Şehremaneti'ne defalarca ileterek bölgedeki çöplerin kaldırılmasını ve bölgeye çöp mavnasının gelmesini talep etmişlerdi¹¹⁹.

Bu teşebbüslerin akamete uğramasından sonra tansiyonun yer yer yükseldiği anlaşılmaktadır. Bir iddiaya göre tanzifat müdürü şikâyetler sonrası Kumkapı'ya gelerek görevlilere çöplerinin kaldırılmaması talimatı vermişti¹²⁰ ki sinir uçlarını oldukça hareketlendirebilecek bu iddia bölgede olası kargaşaya neden olabilirdi. Daha sonra 1890'da Şehremaneti'ne hükümet yetkilileri tarafından "...*Şu fenalık orada bugün berdevam olduğundan bahisle... Sıhhat-i Umumiye'yi ihlali müstedd bu gibi hâlâtın men'i lâzımeden iken bu işin böyle hayli zamandır tehirâta düşürülmesi gayri câiz bulunmuş olmakla...*" ifadelerini içeren bir talimat gönderilerek bir an önce gerekenin yapılması emredilmiştir¹²¹.

¹¹⁸ BOA, DH.MKT. nr:1975/7, 25.12.1309/21.07.1892.

¹¹⁹ BOA, DH.MKT. nr:1621/129, 07.09.1306/07.05.1889; DH.MKT. nr:1649/137, 23.12.1306/20.08.1889; DH.MKT. nr:1630/15, 21.10.1306/20.06.1889; DH.MKT. nr:1675/41, 24.03.1307/18.11.1889.

¹²⁰ BOA, DH.MKT, nr:1665/105, 15.02.1307/11.10.1889.

¹²¹ BOA, DH.MKT. nr:1696/118, 18.06.1307/09.02.1890; DH.MKT, nr:1722/59, 16.09.1307/06.05.1890; DH.MKT, nr:1734/71, 02.11.1307/20.06.1890.

Teşebbüsler bu kez sonuç vermiş ve Kumkapı'da süprüntü iskelesi yapılması kararı alınmıştır.¹²² Ancak ekonomik darboğaz, etkisini süprüntü iskelesi yapımında da göstermiştir. İskele yapımı için 7400 kuruşa ihtiyaç duyulmasına rağmen 1892'de sadece 2000 kuruşluk bir meblağ bulunabilmisti. Ayrıca bölgeye çöp dökümü devam etmekte olup kokuyu geçici surette giderebilmek için çöplerin üzerine toprak dökülmüştür.¹²³

Haliç kıyısındaki Kasımpaşa İskelesi ise gerek çöp gerekse lağım kokusu ile gündeme gelen bir yer olmuştur. Haliç'e dökülen Kasımpaşa Deresi'nin adeta lağım dönmüşmesi sonucu derenin uç kısmı da bataklığa dönmüştü. Ayrıca Kasımpaşa'da oluşturulan süprüntü iskelesi de adeta çöple dolmuştu. Bu durum bölgede ağır bir çöp kokusunun oluşmasına ve yöre halkının sağlığını ciddi derecede tehdit etmesine neden olmuştur. Öyle ki 1860'ların başında İstanbul'da çıkan kolera sırasında bir Bulgar, buğday öğütmek için Kasımpaşa'ya gelmişti. Buradaki işlerini bitirip tekrardan Kâğıthane'deki evine dönünce kısa bir süre sonra koleradan ölmüştür. Bu ölümün nedeni olarak Kasımpaşa'da koleraya yakalandığı düşünölmekteydi¹²⁴.

1892'ye ait bir belgede, Kasımpaşa Vapur İskelesi'nde 10 metre uzunluğunda bir çöp birikintisi ve bataklığın oluştuğundan bahsedilmektedir¹²⁵ ki bu durum kirliliğın boyutunu göstermektedir. Diğer yandan, Kasımpaşa'daki bu bataklık, bölge halkının sağlığını tehdit ettiği gibi Kasımpaşa Kışlası'nda bulunan askerlerin sağlığını da tehlikeye atmaktaydı. Ayrıca bölgeye yavaşması gereken mavnalara da engel olmaktaydı. Bu sebeplerden ötürü gerek derenin ıslahı gerekse bataklığın temizlenmesi hususu daha da önem kazanmıştır¹²⁶. Nitekim bu doğrultuda aynı yıl Kasımpaşa Deresi'nin temizlenmesi için 11.000 kuruş karşılığında bir müteahhit ile lağımcılar görevlendirilmiş¹²⁷ ve sahilin temizlenmesi için de *tarak dubası* kullanılmaya başlanmıştı¹²⁸.

¹²² BOA, *DH.MKT.* nr:1972/14, 20.12.1309/16.07.1892.

¹²³ BOA, *DH.MKT.* nr:1983/125, 13.01.1310/07.08.1892.

¹²⁴ BOA, *İ.HUS.* nr:1/2, 03.01.1310/28.07.1892; *DH.MKT.* nr:118/47, 11.02.1311/24.08.1893.

¹²⁵ BOA, *DH.MKT.* nr:1975/54, 26.12.1309/22.07.1892.

¹²⁶ BOA, *DH.MKT.* nr:1975/58, 26.12.1309/22.07.1892.

¹²⁷ BOA, *Y.PRK.SH.* nr:3/122, 12.12.1309/08.07.1892; İrade Şehremaneti (*İ.ŞE.*), nr:2/3, 07.06.1310/27.12.1892; *BEO*, nr:131/9768, 09.06.1310/29.12.1892.

¹²⁸ BOA, *İ.ŞE.* nr:11/46, 24.11.1316/05.04.1899.

Sahilde bulunan süprüntü iskelesinin çöplerle dolması ve çevredeki diğer iskelelere zarar vermesi sonrasında Kasımpaşa İskelesi yenilenmiş ve temizlenmiştir; fakat süprüntü iskelesinin tekrardan çöple dolması üzerine bu iskelenin 1899'da Balıkpazarı Süprüntü İskelesi'ne taşınması istenmişti¹²⁹. Şehremaneti ise bu isteğe karşı Kasımpaşa Süprüntü İskelesinin başka bir bölgeye taşınmasının ekonomik açıdan mümkün olmadığını belirterek buraya çöp dökmenin kesin bir dille yasaklandığını da beyan etmiştir¹³⁰.

S o n u ç

Çöp, 21. yüzyılın ileri teknolojisi sayesinde kolaylıkla çözülebilir bir konu başlığıdır; ancak Sanayi inkılâbı sonrası ortaya çıkan gelişme ve değişimler, çöp unsurlarının çeşitlilik kazanmasına ve bu sorunun karmaşıklaşmasına neden olmuştur. İstanbul özelinde değerlendirildiğinde ise sanayileşememiş ve ciddi altyapı eksiklikleri bulunan şehirde kurumsallaşamamış bir belediye anlayışının varlığı çöp sorununun adeta düğümlemesine ortam hazırlamıştır. Bu nedenle kara ve sahillerde çöplere yönelik şikâyetler hiç eksik olmamıştır.

Belediyecilikteki acemilik, ekonomik zorluklar, temizliğe dair kanunların oldukça yeni ve eksik olması, kurumlar arası uyumsuzluk çöp sorununun bir türlü çözülememesine neden olmuştur. Buna en bariz örnek ise uzun süre çözülememiş Kasımpaşa Deresi ve İskelesi'ndeki çöplerdir.

Bu doğrultuda halka yapılan uyarılar, ilave temizlik personeli ve materyalinin satın alınması sorunu çözmekten oldukça uzaktır. Ayrıca İstanbul halkının çöp dökme konusunda yeterli bilgi ve bilinç seviyesine ulaşması için çok gayret edilmesine rağmen bu konuda başarılı olunduğunu söylemek hayli zordur.

Geliri oldukça kısıtlı olan Şehremaneti'nin iş yükünün oldukça fazla olması temizlik işlerinin pekâlâ aksamasına neden olmuştur. Bu aksaklık 1892-1895 kolera salgınıyla iyice belirginleşmiştir. Bu nedenle 1890'lardan itibaren çöp sorununu çözmek için daha tedbirli ve çözüm odaklı yaklaşımların olduğu görülmektedir.

¹²⁹ BOA, BEO. nr: 1285/96355, 14.11.1316, 26.03.1899; DH.MKT. nr: 2183/95 17.11.1317/19.03.1900.

¹³⁰ BOA, DH.MKT. nr:2216/26, 18.02.1317/28.06.1899.

Çöp konusunda insanların yer yer tutarsız davranışları ve şark kurnazlığı niteliğindeki davranışları devrin kaynaklarına yansımıştır. Tanzifat vergisine göre daha yüksek orandaki emlak vergisine itiraz etmeyen İstanbullu, cüzi bir vergi olan tanzifata karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış, vergi tahsildarlarının yolsuzluklarıyla kimi zaman infial derecesine kadar yükselmiştir. Bazıları ise kanunlardaki boşluklardan istifadeyle vergi ödemeyi reddetmiş, tanzifat vergisi zorunlu hâle geldiğinde bile bu konuda ayak diremişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin toplamakta oldukça zorlandığı bu cüzi vergi için *âcizlere* muafiyet tanınması, ekonomik zorluklar içerisinde bile halka yönelik müşfik tutumunun geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Çöp konusunda son olarak şunları söyleyebiliriz: Çöp ile siyaset arasında da doğrudan olmasa bile dolaylı bir ilişki ağı görülmektedir. Ermenilerin İstanbul'daki tedhiş faaliyetleri sonrası gece devriyelerinde tanzifat amelelerinden yararlanılması bu ilişki ağını açık bir şekilde göstermektedir.

KAYNAKÇA

1 - C u m h u r b a ş k a n l ı ğ ı D e v l e t A r ş i v l e r i
B a ş k a n l ı ğ ı O s m a n l ı A r ş i v i (B o a)¹³¹

Babıali Evrak Odası Tasnifi

BEO (Babıali Evrak Odası)

Cevdet Tasnifi

C.BLD (Cevdet Belediye)

Dahiliye Nezareti Tasnifi

DH.MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)

Hariciye Nezareti Tasnifi

HR.HMŞ.İŞO (Hariciye Nezareti İstişare Odası)

HR.İD (Hariciye Nezareti İdare)

HR.TH (Hariciye Nezareti Tahrirat)

HR.TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası)

¹³¹ Arşiv belge numaraları dipnotlarda verilmiştir.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi

HAT (Hatt-ı hümayun)

İrade Tasnifi

İ.DH (İrade Dahiliye)

İ.HR. (İrade Hariciye)

İ.HUS (İrade Hususi)

İ.MVL (İrade Meclis-i Vâlâ)

İ.ŞD (İrade Şura-yı Devlet)

İ.ŞE (İrade Şehremaneti)

Meclis-i Vükela Tasnifi

MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)

Maarif Nezareti Tasnifi

MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemî)

Sadaret Tasnifi

A.DVN.MKL (Sadaret Mukavelenameler)

A.MKT (Sadaret Mektubi Kalemî Evrağı)

A.MKT.MHM (Sadaret Mühimme Kalemî)

A.MKT.MVL (Sadaret Meclis-i Vâlâ)

A.MKT.NZD (Sadaret Nezaret ve Devâir)

Şura-yı Devlet Tasnifi

ŞD (Şura-yı Devlet)

Yıldız Tasnifi

Y.A.HUS (Yıldız Hususi Maruzat)

Y.A.RES (Yıldız Resmi Maruzat)

Y.EE (Yıldız Esas Evrakı)

Y.PRK.ASK (Yıldız Askeri Maruzat)

Y.PRK.ŞH (Yıldız Şehremaneti)

2 - K i t a p l a r

ALTINAY, Ahmet Refik, *Eski İstanbul* (Yay.Haz: Sami Önal), İstanbul, 1998.

ARSEVEN, Celal Esad, *Kadıköyü Hakkında Belediye Araştırmaları*, İstanbul, 2011.

- AYAR, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği 1892-1895*, Kitabevi, İstanbul 2008.
- Basiretçi Ali Efendi, *İstanbul Mektupları* (Yay. Haz. Nuri sağlam), Kitabevi, İstanbul 2001.
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.2*, İstanbul, 1995.
 , *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.3*, İstanbul, 1995.
 , *Mecelle-i Umur-ı Belediye, C.6*, İstanbul, 1995.
- HUT, Davut, *İstanbul'un 100 Su Yapısı*, İbb Kültür Aş., İstanbul, 2010.
- MAZAK, Mehmet, *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*, İstanbul, 2013.
- MAZAK, Mehmet; GÜLDAL, Fatih, *Tanzifat-ı İstanbul*, İstanbul, 2011.
- ÖZKILIÇ, Sema Küçükaliolu, *1894 Depremi ve İstanbul*, İstanbul, 2015.

3 - M a k a l e l e r

- BUDAK, Sevim, "Çöp", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.2, 531.
- GÜNERGUN, Feza, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 17-19 Şubat 1988, Kongreye Sunulan Bildiriler Ankara, 1992, 229-252.
- HUT, Davut, "II. Abdülhamid'in İstanbul'un Su İhtiyacına Dair Politikası ve İçmeyi Tercih Ettiği Kaynak Suları", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul, 2017, 470-491.
- İntizam-ı Şehir Komisyonu (Ortak Yazı), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1994, 179.
- KAZICI, Ziya, "Hisbe" *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.18, İstanbul, 1998, 144.
- KOCA, Yasemin Nemlioğlu, "Denizlerimizi Aydınlatanlar: Türkiye'de Fenerlerin Kuruluşu ve Gelişimi" *JEMS (Journal of Eta Maritime Science)*, 6(2), 2018, 103-117.
- ORTAYLI, İlber, "Belediye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.5, İstanbul 1992, 399.
- ÖZGÜR, Hüseyin, "Tanzimattan Cumhuriyete Temizlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri", *Osmanlı*, C.5, Ankara, 1999.
- ÖZTÜRK, Ali İhsan, "Modern Belediyeciliğin Kuruluşundan Sonra İstanbul'da Yolları Sulama ve Yıkama Hizmetleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.61, Sayı 2, 2011.

SAKAOĞLU, Necdet, "Arayıcı Esnafı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1, 298.

TEKELİ, İlhan, "19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanlarının Dönüşümü", Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ankara, 2006.

TOPRAK, Zafer, "Şehremaneti", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.7, İstanbul, 1994.

....., "6. Daire-i Belediye", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.1.

4 - Tezler

ÇEKMEZ, Ozan, *Kırım Savaşı Yıllarında İstanbul'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam (1853-1856)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

5 - İnternet Kaynakları

<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim Tarihi: 03-06-2019

“ THE CLEANING SERVICES IN ISTANBUL IN THE ERA OF ABDULHAMID
II ”

Abstract

This article examines the issue of “garbage” and other issues related to “garbage” in the era of Abdulhamid II, which deeply influenced both the physical appearance of Istanbul and the perception of Istanbul in European minds. Firstly, people responsible for cleaning the city in general in the period termed by historians as the Classical Age of the Ottoman Empire will be analyzed. Later, the developments that took place concerning cleaning the city in the 19th century when the first juridical legislations were made will be discussed. Finally, regulations applied in the matters of cleaning the city and refuse collection such as “Ceza Kanunname-i Hüyamuyunu”, “Sokaklara Dair Nizamname”, “Devair-i Belediye Müfettişi”, and “Başçavuş ve Çavuşlarına Mahsus Talimatname” will be examined. Tanzifat resmi, the environment tax that was introduced to provide funds for modernized sanitary services and problems that occur during their practice, will also be examined in the following parts of the article, the above mentioned issues will be analyzed through documents obtained from the Ottoman Archives. The most significant part of this article is the one where documents about garbage and garbage collection in Istanbul from the era of Abdulhamid II. This part of the article examines the relationship between Istanbul’s residents, the Şehremaneti, and other municipalities. All in all, findings about the experience of sanitary services for the city and its people that are both novel and colorful are the topic of this article.

Keywords

Istanbul, garbage, cleaning, Tanzifat Resmi (Environment tax), Şehremaneti (Istanbul Municipality), Abdülhamid II.